

DEDE KORKUT KİTABI/TÜRKMEN SAHRA NÜSHASININ KÜLTÜRDİLBİLİM AÇISINDAN İNCELENMESİ*

THE EXAMINATION OF THE DEDE KORKUT BOOK/TURKMEN SAHRA COPY IN
TERMS OF CULTURAL LINGUISTICS

Ebru DELİHASANOĞLU ÇİFTCİ**

ÖZ

İnsanları diğer canlılardan ayıran en önemli özellik dildir. Dil, sözlü ve sözsüz olmak üzere birçok şekilde kendine ifade alanı bulmaktadır. İnsanın var olduğu her yerde ve her zamanda dil de var olmaktadır. Kültürlerin birbirleriyle bağ kurmasında ve kültürlerin tarihsel aktarımında da en önemli unsur dildir. Bu nedenlerden dolayı hayatın her alanında ve insanın bulunduğu her ortamda vücut bulan dil ve dil üzerine yapılan çalışmalar çok önemlidir.

Dilbilimin alt dallarından biri olan Kültürdilbilim, toplumların kendi dilleri içerisindeki kültürel değere sahip olan kavram kelimeleri inceleyerek bu kelimelerin nasıl oluştuğunu, nasıl korunduğunu ve nasıl aktarılması gerektiğini açıklamaya çalışmaktadır. Dil çalışmaları içerisinde bu çalışmanın da içeriği olan kültürdilbilim çalışmaları yeni yeni bir ivme yakalamıştır. Bu çalışmalar, dünyada ve bilhassa Türkiye’de epeyce kısıtlıdır. Kaynak eksikliği, kültürdilbilim çalışmaları için en önemli sorundur.

Bu çalışmada, Metin Ekici’nin transkribe ettiği Dede Korkut Kitabı Türkmen Sahra nüshasının orijinal metnine bakılarak kavram kelimeler belirlenmiş ve kavram kelimeler üzerinde kültürdilbilim çalışması yapılmıştır. Çalışmanın sonucunda 52 kavram kelime belirlenmiş ve bu kelimelerin

---

* Bu makale 13.10.2022 tarihinde dergimize gönderilmiş; 15.10.2022 tarihinde hakemlere gönderilme işlemi gerçekleştirilmiş; 17.11.2022 tarihinde hakem raporlarının değerlendirilmesi sonucu yayın listesine dâhil edilmiştir.

Bu makale, Dede Korkut Kitabı/Türkmen Sahra Nüshasının Kültürdilbilim Açısından İncelenmesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Karabük 2021, tezinden hareketle hazırlanmıştır.

Makaleye atıf şekli; Ebru Delihasanoglu Çiftci, Dede Korkut Kitabı/Türkmen Sahra Nüshasının Kültürdilbilim Açısından İncelenmesi, *Karabük Türkoloji Dergisi*, Cilt/Sayı: 5-2 (2022), Karabük 2022, s. 1-45.

ISSN 2667-7253/e-ISSN 2687-3885, DOI: 107596/katud.31122022.001

** Yeni Türk Dili Bilim Uzmanı, ebru.delihasanoglu@hotmail.com, Orcid ID: 0000-0002-0271-4838

anlamları; Türkçe, Arapça ve Farsça eş anlamlıları, etimolojileri, geçmişte ve güncel Türkçedeki kültürel değerleri verilerek, Muharrem Ergin'in çalıştığı Dresden ve Vatikan nüshalarındaki kullanımlarıyla karşılaştırılması; deyimlerdeki, atasözlerindeki ve Türk edebi eserlerindeki kullanımlarının örneklendirilmesi yapılarak kelimelerin anlam değişmesine uğrayıp uğramadıkları tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dede Korkut, Türkmen Sahra, Dilbilim, Kültürdilbilim, Türkçe

ABSTRACT

Language is the most important feature that distinguishes humans from other living things. Language finds an area of expression in many ways, both verbal and non-verbal. Language exists wherever and whenever humanity exists. Language is the most important factor in the bonding of cultures with each other and in the historical transfer of cultures. For these reasons, it is very important to study language and language that is embodied in every area of life and in every environment where people are present.

Cultural linguistics, one of the sub-branches of linguistics, tries to explain how these words are formed, how they are preserved and how they should be transferred by examining the concepts and words that have cultural value in the societies'own languages. Among language studies, cultural linguistics studies, which are also the content of this study, have gained a new momentum. These studies are quite limited in the world and especially in Turkey. Lack of resources is the most important problem for cultural linguistics studies.

In this study, the concept words were determined by looking at the original text of the Turkmen Sahra copy of the Dede Korkut Book transcribed by Metin Ekici, and a cultural linguistics study was carried out on the concept words. As a result of the study, 52 concept words were determined and meanings of these words; Turkish, Arabic and Persian synonyms, etymologies, cultural values in Turkish, past and present, and comparison with their use in the Dresden and Vatican copies of Muharrem Ergin; By exemplifying their usage in idioms, proverbs and Turkish literary Works, it has been determined whether the words have undergone a change in meaning.

Keywords: Dede Korkut, Turkmen Sahra, Linguistics, Cultural linguistics, Turkish

Giriş

İletişimin en temel unsuru olan dil, kendine has kuralları olan ve bu kurallar çerçevesinde gelişen canlı bir varlık, bir gizli antlaşmalar sistemidir.

Dil, tıpkı bir at gibi canlı bir varlıktır. At da araba da bir vasıta. Fakat arabayı istenilen forma sokup istenilen yere götürmek mümkünken canlı bir varlık olan at üzerinde böyle bir hâkimiyet kurmak mümkün değildir. Bu şekilde düşünüldüğünde dil de at gibi canlı bir varlık, canlı bir vasıta.¹ Dil, aslında insanın içinde barındırdığı her şeyin bir dışavurumudur. İnsanın maneviyatı ile gerçek dünya arasında bir aynadır. Soyut olanın somutlaşmasıdır. Aslında dil, insana yaratan tarafından yaratılıştan verilen bir hediyedir. Bu nedenle insan, diğer canlılardan ayrılmaktadır.²

Dilbilim, insanlığın en gelişmiş bilim dalı sayılmaktadır. Çünkü bütün insan bilimlerinin temelini dilbilim oluşturmaktadır. Her bilim özünde dille yapıldığından dil ve dilbilim hepsinin üstünde konumlanmaktadır. Bu yüzden dil ve dil üzerine yapılan çalışmalar çok önemlidir. Dille alakalı çalışmalara eski çağlarda da rastlamak mümkündür. Fakat dilbilim kimliği 19. Yüzyılın başlarında oluşmuştur.³ Dilbilim, 19. Yüzyılda Ferdinand de Saussure'ün öncülüğünde bir bilim haline gelmiştir. Saussure'ün “Genel Dilbilim Dersleri” adlı kitabının çıkmasıyla yapısal dilbilimin başladığı kabul edilmektedir. Dilbilim, dilbilgisiyle karıştırılmamalıdır. Dilbilgisi, dildeki olaylara müdahale edip değiştirmeye çalışırken dilbilim, olaylara asla müdahale etmeden dışarıdan bir göz gibi incelemekte ve gözlemlemektedir. Dilbilim, dildeki olaylara karışmak yerine onları tasvir etmektedir. Dilbilim, dilbilgisinin konuşmada hata kabul ettiği yanlışların nedenini araştırmakta ve bu yanlışlara çözüm aramaktadır.⁴

Dilbilim, dilleri doğuşlarından beri ele alarak zaman içindeki değişimlerini ve diller arasındaki ilişkilerini; dilin özelliklerini ve dil üzerinde meydana gelen olayları incelemektedir. Sesbilimi, şekil bilgisi, cümle bilgisi, ad bilimi, lehçe bilimi, anlam bilgisi, dilbilimin başlıca dallarıdır⁵

Dil, her topluma ve her insana göre farklılık kazanmıştır. Öyle ki bir dilin, kendi konuşanları içerisinde bile birçok farklılığa maruz kaldığını görmek mümkündür. Örneğin, dünyanın birçok yerinde konuşanı olan Türkçe bir dildir. Genel itibarıyla kuralları ve sistemi bellidir. Fakat dünyanın farklı yerlerine yayılmış olan konuşanları arasında farklılık göstermektedir. Aynı bölgede dahi kendi içinde ayrılmaktadır. Bir kelimenin karşıladığı anlam sabit bile olsa insanlar arasında farklı şekillerde ve anlamlarda kullanılabilir. Çünkü her

¹ Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul 2013, s. 3.

² Ebru Delihanoğlu Çiftci, *Dede Korkut Kitabı / Türkmen Sahra Nüshasının Kültürdilbilim Çerçevesinde İncelenmesi*(Yüksek Lisans Tezi), Karabük 2022.

³ Berke Vardar, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 2002, s. 73-74.

⁴ Kerim Demirci, *Türköloji için Dilbilim: Konular Kavramlar Teoriler*, Ankara 2017, s. 20-21.

⁵ Zeynep Korkmaz, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Ankara 1992, s. 44-45.

insan, dili kendi penceresinden yorumlayarak kullanmaktadır. Bu yüzden kültürler ve diller, insanların yorumladığı kadardır. Bir gerçek, insanların yorumladığı şekillerde farklı bir olguya dönüşebilmektedir. Toplumların kültürleri, kültürel değerleri de insanların algıladıkları kadardır. Bu farklılıklar, kültürdilbilimin ortaya çıkmasında belirleyici olmuştur.

20. Yüzyılın sonlarında oluşan kültürdilbilim, aslında bundan daha önce W. Humboldt tarafından temellendirilmiştir. Humboldt, bir insanın dünyaya bakışının diliyle doğru orantılı olduğunu, insanın dünyayı dilinin yarattığı şekilde algıladığını söylemiştir. 20. Yüzyılda Weisgerber, Sapir ve Whorf'un da içinde bulunduğu "yenihumboldtçular", Humboldt'un daha önceden ortaya attığı bu görüşlerini yeniden gündeme getirmişlerdir. Weisgerber, insan ve gerçek dünya arasında dilin bir 'ara dünya' olduğunu söylemiştir. Sapir ve Whorf da Humboldt gibi kişinin dünyaya bakış açısının ana dilinin çerçevesinde şekillendiğini söylemişlerdir. Ayrıca Sapir, dil üzerinde inceleme yapıldığı takdirde kültürel bir çözümlemenin mümkün olduğunu söylemiştir. Literatürde bu fikirler "Sapir-Whorf Varsayımı" şeklinde geçmektedir.⁶

Kültürdilbilim, Maslova'ya göre dilbilim ile kültürbilimin kesiştiği noktada oluşan, dilde yaşayan halka ait kültürü ve izlerini inceleyen bir bilim dalıdır. Maslova'ya göre kültürdilbilimin amacı, kültürün nasıl yansıdığı, korunduğu ve nasıl aktarıldığını incelemektir. Kültürdilbilim, kültürün dil konseptlerinin oluşumuna etkilerini, kültür anlamlarının dil göstergesinde nasıl yer aldığını, kültür anlamlarının konuşanlar ve dinleyenler nezdinde nasıl algılandığını ya da algılanmadığını açıklamaya çalışmaktadır. Kültürdilbilimin temel araçları dil ve kültürdür. Temel amaç da tam olarak kültürel bilgileri taşıyan dil birimlerini inceleyerek bu iki gösterge sisteminin betimlenmesidir.⁷

Kültürdilbilimsel analiz yöntemini bilim dünyasına tanıtan Teliya'ya göre:

Bu yöntemin amacı, genel olarak deyimlerde kendini gösteren bir toplumun kendine özgü sembollerinin, arketiplerinin, dini inanışlarının ve kültürel değerlerinin belirlenmesidir.⁸

Kültürdilbilimin konusuyla ilgili Teliya ile benzer şekilde düşünen Maslova'ya göre:

Kültürdilbilimin konusu, kültürel değerlere, deyimlere, atasözlerine, efsanelere ve sanatsal metinlere yansımaktadır.⁹

⁶ Olena Kozan, *Kültürdilbilim Temel Kavramlar ve Sorunlar*, Ankara 2014, s. 1.

⁷ Olena Kozan, a.g.e., s. 5.

⁸ Hakan Saraç, "Rus ve Türk Dil Dünya Görüşünde 'Dağ' Kavramı(Kültürdilbilimsel Analiz)", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C. 0, S. 57, Erzurum 2016, s. 1584.

Kültürdilbilimin kilit kelimelerinden biri konsept kelimesidir. Konsept kelimeler hem semantik açıdan hem de gramer açısından görev taşımaktadır. Kültürün aktarıcısı olan konsept kelimeler Saussure'un deyimiyile sözlük anlamının yanında kültürle birlikte bir değer kazanan dil taşıyıcısıdır. Türkçeye Fransızcadan ödünçlenmiş olan konsept kelimesi, TDK'nın Güncel Türkçe Sözlüğünde: "1. Kavram. 2. Anlayış, görüş. 3. Tarz. 4. Düzen" şeklinde açıklanmaktadır. Bu çalışmada da konsept kelimesi yerine "kavram" kelimesi kullanılacaktır.¹⁰

Bu çalışmada, tespit edilen 52 kavram kelimesinin 11 tanesinin kültürdilbilimsel incelemesi gösterilmiştir. Diğer kelimelerin incelemesi ve daha detaylı bilgi Ebru Delihanoğlu Çiftci'nin "Dede Korkut Kitabı / Türkmen Sahra Nüshasının Kültürdilbilim Çerçevesinde İncelenmesi" adlı tezinde mevcuttur.

1. Kavram Kelimelerin İncelenmesi

HAĞĞ TE'ÂLÂ

Kelime, metinde: "Hağğ Te'âlâ gökdeğ Kur'ânı indürdi" şeklinde geçmektedir.¹¹ Kelimenin TDK'nın Güncel Türkçe Sözlüğünde birlikte kullanımı bulunmamaktadır. Hak ve teali şeklinde ayrı ayrı açıklanmaktadır. Hak kelimesinin sözlük anlamı, TDK'nın Güncel Türkçe Sözlüğünde: "Tanrı" şeklinde verilmektedir. Devellioğlu da şu şekilde açıklamıştır: "1. Allah, Tanrı 2. Doğruluk ve insaf 3. Bir insana ait olan şey".¹² Kelime, Ötüken Sözlükte şu şekilde açıklanmıştır: "Var ve gerçek olan; varlığı kendiliğinden olan anlamında Allah'ın adlarından biri".¹³ Hak(حق) kelimesi Arapça kökenli bir kelimedir. Hağğ te'âlâ kavramı, metinde "yüce allah" anlamında kullanılmıştır. Burada "Hağğ" ve "Te'âlâ" şeklinde ayrı ayrı inceleme yapılacaktır. "Hağğ" kelimesi, Türk dilinde sıklıkla kullanılan bir kelimedir. Kelime incelemesine geçmeden önce kelimenin eş anlamlılarını vermek yerinde olacaktır. Hak kelimesinin; Allah, ma'büd, rab, ilah, mevla, halik, hu şeklinde Arapça kökenli eş anlamlıları; hüda şeklinde Farsça kökenli eş anlamlısı ve tengri-tanrı, oğan, çalap, ig, bayat şeklinde Türkçe kökenli eş anlamlıları bulunmaktadır. Te'âlâ

⁹ Canan Paşalıoğlu, "Rus ve Türk Dil Dünya Görüşlerinde Aile Konsepti", *Avrasya Uluslararası Araştırmaları Dergisi*, C. 8, S. 25, Türkiye 2020, s. 165-166.

¹⁰ Nimet Kara Küttükçü, "Sezai Karakoç'un 'Köşe' Şiirinin Kültürdilbilim Açısından İncelenmesi", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C. 12, S. 1, Ordu 2022, s. 263.

¹¹ Metin Ekici, *Dede Korkut Kitabı, Türkistan/Türkmen Sahra Nüshası, Soylamalar ve 13. Boy: Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi, Orijinal Metin(Tıpkıbasım)-Transkripsiyon-Aktarma*, İstanbul 2019, s. 31.

¹² Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 2017, s. 361.

¹³ Yaşar Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük II*, İstanbul 2007, s. 1840.

kelimesi Güncel Türkçe Sözlükte “Teali” şekliyle geçmektedir. Te’âlâ kelimesinin sözlük anlamı, TDK’nın Güncel Türkçe Sözlüğünde: “Yükselme, yücelme” şeklinde açıklanmaktadır. Develioğlu da şu şekilde açıklamıştır: “Yüksek olsun” manasına gelen bir söz olup Allah adıyla birlikte kullanılır.¹⁴ Kelime, Ötüken Sözlükte şu şekilde açıklanmıştır: “Ta’âlâ: Osmanlı Türkçesinde ünlem, Yüksek olsun”.¹⁵ Te’âlâ(تعالي) kelimesi Arapça kökenlidir. İslâm Ansiklopedisi, te’âlâ kelimesinin; celle celâluh(azamet sahibi), celle şânuh(şanı yüce olan), celle ve alâ(azametli ve yüce olan), azze ve celle(daima galip, izzet ve azamet sahibi) şeklinde eş anlamlılarının bulunduğunu açıklamaktadır.

10. Yüzyılda Karahanlı Devleti’nin İslamiyeti kabul etmesiyle birlikte Türk kültüründe birçok değişiklik meydana gelmiştir. Bu radikal değişimden sonra tabii olarak ilk etkilenen şey dil ve kültür olmuştur. Değişen kültür ve hayat tarzıyla paralel olarak dil de değişmeye başlamış ve İslami eserler, kelimeler, terkipler ve daha fazlası dile karışmıştır. Karahanlı Devleti, İslamiyet’in kabulünden sonra yeni tanıştığı İran, Arap ve diğer yerleşik medeniyetlerden doğal olarak etkilenmiştir. Bu etkileşim, Türk dilini ve edebiyatını büyük ölçüde değişime uğratmıştır. Eski Türkçe etkisi devam etmekle birlikte bu yeni dinin getirmiş olduğu değişiklikler edebiyat ve dilde yerini almıştır. Türk edebiyatı muhteva ve biçimsel olarak değişmeye başlarken, dil de sözdizimi aynı kalmakla birlikte kelime hazinesi ve yapı olarak değişime uğramıştır.¹⁶ Yeni dinin kültürdeki yeri de bir hayli önemlidir. Dinin getirmiş olduğu yenilikler Türk halkının yaşayışında, inanışında, günlük konuşma dilinde, yazı dilinde, deyimler ve atasözlerinde, edebi eserlerde vs. birçok alanda kendine yer edinmiştir. Halk ve yüksek zümrede, dinin gereklilikleri uygulanmaya başlayınca, yaşam tarzı dâhil olmak üzere birçok alanda değişime gidilmiştir. Dinin temelindeki yaratıcı olan Allah, Türk toplumu için çok önemli ve kutsaldır. O ebedi ve ezelidir. Her şeyi bilen ve görendir. Türk toplumu Allah konusunda oldukça hassas ve eleştiriye kapalıdır. Öyle ki imanın şartlarından birisi Allaha imandır. Böyle bir dine mensup olan toplumun Allah konusundaki hassasiyeti anlaşılabilir.

Kelimenin Dresden ve Vatikan Nüshalarıyla Karşılaştırılması

Karşılaştırma çalışması, Muharrem Ergin’in çalışması esas alınarak yapılmıştır. Çalışılan kavram kelimelerin kullanımları Dresden ve Vatikan nüshalarında aynıysa tek bir örnekle gösterilmiş, kullanımları farklıysa ayrı ayrı

¹⁴ Ferit Develioğlu, a.g.e., s. 1218.

¹⁵ Yaşar Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük IV*, İstanbul 2007, s. 4513.

¹⁶ Ali Akar, *Türk Dili Tarihi*, İstanbul 2016, s. 149.

örneklerle gösterilmiştir. Bu noktada, kelimenin diğer nüshalardaki kullanıma örnek verilecektir.

- **Hak Ta'âla** anuñ köjline ilham ider-idi.¹⁷

Üzerinde çalışılan bu kelime, Dede Korkut metninin Dresden ve Vatikan olmak üzere diğer iki nüshasında da aynı anlamda ve aynı biçimde kullanılmıştır. Herhangi bir değişim görülmemiştir. Buna ek olarak, Türkmen Sahra nüshasında tanrı anlamında “tarı” kelimesi de kullanılmaktadır. Bu kullanım, Dresden ve Vatikan nüshalarında bulunmamaktadır.

Allah kelimesi ve eş anlamlıları, birçok edebi eserde, deyim ve atasözlerinde, günlük konuşma ibarelerinde yerini almıştır. Bu hususta birkaç örnek vermek yerinde olacaktır.

Deyim ve Atasözlerinden Örnekler: Hak getire, Hakk'a yürümek, Hakk'a varmak, Hakk'a kavuşmak, Hakk'ın rahmetine kavuşmak; Allah kuluna taşıyamayacağı yük vermez, Allah dağına göre kar verir, Allah sevdiğine dert verir, Allah'ın öldürmediğini peygamber sopayla kovar, Allah akıl fikir versin, Allah bağışlasın.

Edebî Eserlerden Örnekler:

İstiklal Marşı/Mehmet Akif Ersoy

- Hakkıdır Hakk'a tapan milletimin istiklal.¹⁸

Mevlid/Süleyman Çelebi

- Allah adın zikr idelüm evvelâ Vâcib oldur cümle işde her kula.¹⁹

Süheyl ü Nevbahar/Hoca Mes'ûd

- İşit sana bir hoş hikâyet kılam
Eger Tengriden uş 'inâyet bulam.²⁰

Nefes/Dedemoğlu

- Ne güzel yaratmış Hakk Te'âlâ
Hüsnün münevverdir gülden ziyade
Cemalin şavkına doyulmaz ey can
Paresince zülfün telden ziyade.²¹

¹⁷ Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı 1*, Ankara 2018, s. 73.

¹⁸ Mehmed Akif Ersoy, *Safahat*, İstanbul 2012, s. 509.

¹⁹ Vahit Türk, Şaban Doğan, Yasin Şerifoğlu, *Eski Anadolu Türkçesi Dersleri*, İstanbul 2016, s. 494.

²⁰ Mustafa Özkan, *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, İstanbul 2013, s. 527.

Köl Tigin Yazıtı/Güney Yüzü

- Tengri teg tengride bolmış Türk bilge Kağan bu ödke olurtum

(Tanrı gibi gökte olmuş Türk Bilge Kağan, bu zamanda oturdum.)²²

Hak Teâla kelimesi, günümüz Türkçesinde hala aynı anlamda kullanılmaktadır. Herhangi bir değişim gözlenmemiştir.

CİBRİL

Kelime, metinde: “Cibril geldi getürdi Burâkı, Hâbibüm, dostum olan, ol Burâkı minsün, Mi’râca gelmağ-ıçün” şeklinde geçmektedir. Kelime, metinde “vahiy meleği” anlamında kullanılmıştır.²³ Kelime, TDK’nın Güncel Türkçe Sözlüğünde “Cebrail” haliyle geçmekte ve şu şekilde açıklanmaktadır: “Allah tarafından peygamberlere vahiy getirmekle görevlendirilen dört büyük melekten biri”. Ferit Devellioğlu da: “Cebrâîl, Cebreîl; peygamberlere emir ve vahy’e vâsita ve memur olan dört büyük melekten biri” şeklinde açıklamıştır.²⁴ Kelime, Ötügen Sözlükte: “Dört büyük melekten Allah’ın emirlerini vahiy yoluyla peygamberlere getirmekle görevli olan; Cibril”.²⁵ Arapça kökenli bir özel isimdir. Kelimenin Cebrâîl, Cebreîl, Cibrîl, Cibrîn, Ruh’ul-Kudüs, Ruh’ul-Emin, Resûl ve Seyyüd’ül-Melaike şeklinde eş anlamlı kelimeleri bulunmaktadır.

Cebrail, Hristiyan ve Yahudi kaynaklarında “Gabriel” olarak geçmektedir. Gabriel kelimesi, gebr+el kelimelerinden oluşmaktadır. Gebr, güçlü insan; el ise Tanrı demektir. Cebrail; Hristiyanlık, Yahudilik, Müslümanlık olmak üzere birçok dinde ve inanışta bulunmaktadır. Hristiyanlık ve Yahudilikte büyük meleklerden sayılmakla birlikte Kitâb-ı Mukaddes’te adı geçen meleklerden biridir. Ayrıca Cebrail’in adının geçtiği ilk kitap “Daniel Kitabı”dır. Eski Ahid’de ve apokriflerde, Cebrail’in altı meleklerle beraber Tanrı’nın sol tarafında durduğu, aziz kişilerin dualarını Tanrı’ya iletmediği, birinci semanın hâkimi olduğu, kötülere yok edip şeytanları ateşe attığı ve doğal olan güçleri yönettiği anlatılmaktadır. Yahudilikteki Cebrail ile İslamiyet’teki Cebrail benzerdir. Yahudilikte Cebrail, Allah’ın emirlerini diğer mahlûklara bildirmekle mükellef olan bir melektir. İlaveten adalet ilkesi halindedir. Hristiyanlıkta da benzer şekilde elçi göreviyle anlatılmaktadır. Ahd-i Cedid’de adından iki kere bahsedilmiştir. İlki Hz. Zekeriyya’ya Hz. Yahya’nın

²¹ Yunus Koçak, “Dedemoğlu”, Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Gazi Üniversitesi, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi, Ankara 2003, s. 32.

²² Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, İstanbul 2018, s. 34-35.

²³ Metin Ekici, a.g.e., s. 31.

²⁴ Ferit Devellioğlu, a.g.e., s. 144, 158.

²⁵ Yaşar Çağbayır, *Ötügen Türkçe Sözlük I*, İstanbul 2007, s. 766.

doğacağını müjdelediği hadisedir. İkincisi de Hz. Meryem'e Hz. İsa'nın doğacağını müjdelediği hadisedir.²⁶ İslamiyet'te de Allah'ın emir ve yasaklarını iletmek üzere görevlendirilmiş bir melek şeklindedir. Cebrail, Nur Dağı'nda bulunan Hira Mağarası'nda Hz. Muhammed'in ilk vahyi olan "İkra(Oku)" vahyini getirmiştir. Cebrail'in insanlara birçok farklı şekilde görüldüğü düşünülmektedir. Hz. Muhammed'e ise gerçek görünümü ile iki defa görünmüştür. İlki Hira Mağarası'nda ilk vahyi getirdiği zaman, diğeri de Miraç hadisesi zamanındadır.²⁷

Türk kültüründe Cebrail, din sınırları içerisinde bulunduğu kadar din dışı unsurlarda da görülmektedir. Din dışı unsurlar içerisinde bilhassa geç dönemde oluşmuş olan Türk mitlerinde ve efsanelerinde görülmektedir. İnsanın yaratılması ve dünyaya gelmesiyle alakalı olan bir mitolojik anlatıda, Cebrail'in İslami Türk mitolojisindeki yeri de görülmektedir. Anlatı şöyledir: "Gök Tanrı, ilk olarak Cebrail'den insanı sudan yaratmasını istemiştir. Cebrail bu isteği gerçekleştirememiştir. Daha sonra insanı ateşten yaratmasını istemiştir. Cebrail, yine Tanrı'nın isteğini gerçekleştirememiştir. Son olarak insanı topraktan yaratmasını istemiştir. Toprak, bu durum karşısında feryat ederek olmamasını dilemiştir. Bunun üzerine Tanrı Cebrail'i toprağa göndererek insanın ondan borç aldığını, öldüğü vakit borcunu geri vereceğini söylemesini istemiştir. Bunun üzerine toprak rıza göstermiş ve şöyle demiştir: "İnsan oluşur, yaşar ve ölür. Topraktan olduğu için yine toprak olur. Böylece toprak verdiği borcu geri alır."²⁸ Diğer bir mitolojik anlatı şu şekildedir: "Tanrı, ilk insan olan Âdem'i yaratmış ve ona ruh üflemiştir. Fakat ruh, bedene girmek istememiştir. Bunun üzerine Tanrı, Cebrail'e cennetten koşneyi getirmesini ve çalmasını söylemiştir. Cebrail koşneyi çalmaya başlayınca ruh bedene girmiştir. Bundan dolayı da Cebrail, ilk çalgı çalan kişi ve müzisyenlerin piri olmuştur."²⁹

Cebrail, okçuluk ile alakalı bir rivayette de kendine yer bulmuştur. Rivayet şöyledir: "Hz. Âdem'in ekinlerini kuşlar yemiştir. Bunun üzerine Allah, Cebrail ile birlikte cennetten ok ve yay indirmiştir. Hz. Âdem bunların ne olduğunu Cebrail'e sorulmuştur. Cebrail de yay için Allah'ın kuvveti, ok için de Allah'ın şiddeti diyerek Hz. Âdem'e nasıl kullanması gerektiğini öğretmiştir.³⁰ Cebrail, Türk edebiyatında da farklı adlandırmalarla birlikte sıkça kullanılmıştır. Cibrîl, Cibrîl-i Emîn, Rûh'ul-Emîn, Rûh-ı Kudsî, Rûhu-l-Kuds,

²⁶ <https://islamansiklopedisi.org.tr/cebrail> Erişim Tarihi: 03.04.2021

²⁷ <https://tr.wikipedia.org/wiki/Cebr%C3%A2il> Erişim Tarihi: 30.03.2021

²⁸ Ekber Enveri, "Türk Yaratılış Mitlerinde Toprak", Motif Akademik Halkbilimi Dergisi, C. 11, S. 24, İstanbul 2018, s. 96-97.

²⁹ Seda Tüfekçioğlu, Türk Destanları ve Müzik Unsurları, İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2006.

³⁰ <http://www.okcularvakfi.org/Turk-Okculugu-s-17> Erişim Tarihi: 03.04.2021

Bülbül-i Kudsi, Hümâ-yı Kudsi, Tâvûs-ı Sidre, Tâvûs-ı Arş ve Tâvûs-ı Kudsi gibi adlandırmalarla edebiyat içinde sıkça kullanılmıştır. Şiirlerde dinen bilinen görevleri ve icraatlarıyla ve kanatlarıyla sevgilinin güzelliğine gölgelik, Allah kelamını konuşmasından dolayı bülbül, hüma, tûtî gibi kuşlar olarak da anılmıştır. Bazen de aşığın canı Cebrail olurken sevgilinin boyu da Sidre olmuştur.³¹

Kelimenin Dresden ve Vatikan Nüshalarıyla Karşılaştırılması

- Hağ Ta'âla **Cebrâ'ile** buyurdu kim: Ya **Cebrâil** var şol kulumda kırk erce kuvvet virdüm didi.³²

Yapılan karşılaştırılmanın sonucunda; kelimenin Dresden ve Vatikan nüshalarında yalnız Cebrâil şeklinde, Türkmen-Sahra nüshasında da yalnız Cibril şeklinde kullanıldığı görülmüştür. Bütün nüshalarda anlam olarak herhangi bir farklılık gözlenmemiştir.

Edebi Eserlerden Örnekler:

Şeyh Galip

- Rûhsun nefha-i Cibrîl ile tev'emsin sen
Sırr-ı Hak'sın mesel-i İsi-i Meryem'sin sen.³³

Fuzuli

- Babdan goncalara hâmil oldu gülbün
Öyle kim İsâ'ya Cibril deminden Meryem.³⁴

Cebrail kelimesi, günümüz Türkçesinde de aynı anlamda ve aynı biçimde kullanılmaya devam etmektedir. Herhangi bir anlam değişmesi olayı bulunmamaktadır.

EREN

Kelime, metinde: “Adadığı erenler gönli içinde, mümin hakir gerek” şeklinde geçerek “ermiş kişi, Allah yolunda olan kişi” anlamında kullanılmıştır.³⁵ Kelimenin anlamı, TDK'nın Güncel Türkçe Sözlüğünde: “1.Ermiş. 2.Olağanüstü sevgileriyle birtakım gerçekleri gördüğüne inanılan kimse” şeklinde açıklanmaktadır. Kelimenin anlamı Divanü Lügati't-Türk'te ise: “Er: Adam. Eren şeklinde çokluk yapılarak ‘adamlar’ anlamına

³¹ İskender Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, İstanbul 2016, s. 84.

³² Muharrem Ergin, a.g.e. s. 224.

³³ İskender Pala, a.g.e., s. 84.

³⁴ <https://edebiyatvesanatakademisi.com/edebiyat-terimleri-mazmunlar/cebrailcibril-siirimizde-cebrail/5003>
Erişim Tarihi: 14.04.2021

³⁵ Metin Ekici, a.g.e., s. 33.

gelmektedir” şeklinde açıklanmaktadır.³⁶ Clauson ise kelimeyi şu şekilde açıklamaktadır: “Doğru olan anlamı ‘erkekler’dir. Ama ‘oğlan’ durumunda olduğu gibi gerçek anlamı unutulmuş ‘gerçek adam, dövüşen adam, cesur’ anlamlarında kullanılmaya başlanmıştır”.³⁷ Özkan da kelimeyi şu şekilde açıklamıştır: “1. Kendini Tanrı’ya adanmış, ermiş, veli 2. Erkek, yiğit; kişi, kimse, insan”.³⁸ Kelime, Ötüken Sözlükte: “1. Adamlar, erkekler, erkek topluluğu, erkek milleti, erler. 2. Yiğit, kahraman, asil kimse, asaletli er, babayiğit. 4.(ağız) Dost. 5. Ermiş, olgunlaşmış olan. 6. Madde benliğinden sıyrılmış, öz varlığından geçmiş, kendini Allah sevgisine bağlamış kimse. 7.(ağız) Hayırlı çocuk. 8.(ağız) Ölü çıkan eve komşular tarafından getirilen yemek. 9.(ağız) Amaç. 10.(ağız) Dirlik, erinç. 11.(ağız) Kızılılık”.³⁹ Eren kelimesi Türkçe kökenli bir kelimedir. Kelimenin merd, civânmerd şeklinde Farsça kökenli; evliya, veli şeklinde Arapça kökenli ve ermiş şeklinde Türkçe kökenli eş anlamlı kelimeleri bulunmaktadır.

Eren kelimesi, bünyesinde arkaik çokluk eki barındırmaktadır. Eski Türkçe döneminde kullanılan /+An/ çokluk eki, daha sonraki dönemlerde yerini /+IAr/ çokluk ekine bırakmıştır. Eren kelimesiyle aslında “erkekler” demek istense de /+An/ arkaik çokluk ekinin unutulmasıyla kelimenin çoğulu “erenler” şeklinde yerleşmiştir. Bu örnek, “oğlan” kelimesinde de görülmektedir.⁴⁰

Kelimenin kültürel değerine değinirken, yukarıda anlatılan Alp tipiyle aşağı yukarı aynı olması hasebiyle ilk anlamı olan “yiğit kişi” şekline değinilmeyecektir. Tasavvufi yolda ilerleyen ve Allah’a yakınlaşmış kişilere halk deyişiyle “erenler” denmektedir.⁴¹ Türk kültüründe topluma kılavuzluk yapmış kişilere kutsallık atfedilmektedir. Erenler de toplum için bu şekildedir. Ülkenin birçok yerinde bulunan türbeler, yatırlar, evliyalar ve erenler tamamen bu atfedilen kutsiyetle alakalıdır. Kutsal olduğu inanılan kişilere, tabii olarak, keramet sahibi oldukları düşüncesi yüklenmiştir. Keramet sahibi erenlerin; şekil değiştirme, gizli olan şeyleri bilebilme, su üzerinde yürüyebilme gibi özellikleri

³⁶ Ahmet Bican Ercilasun ve Ziyat Akkoyunlu, *Dîvânu Lugâti’-i Türk: Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*, Ankara 2018, s. 16.

³⁷ Sir Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth- Century Turkish*, England 1992, s. 232.

³⁸ Mustafa Özkan, a.g.e., s. 1229.

³⁹ Yaşar Çağbayır, a.g.e., s. 1462-1463.

⁴⁰ Oğlan kelimesinin tahlili: Oğul + an. Kelime anlamı olarak oğul “çocuk” demektir. Daha sonra anlam daralmasına uğrayarak sadece erkek çocuklar için kullanılmaya başlanmıştır. Eski Türkçe döneminde erkek çocuk için “urı oğlu”, kız çocuk için “kız oğlu” kelimeleri kullanılmaktadır. Bu örnek de oğul kelimesinin anlatıldığı şekilde kullanıldığına örnek teşkil etmektedir.

⁴¹ İskender Pala, a.g.e., s. 140.

olduğuna inanılmaktadır.⁴² Toplum içinde yer edinmiş olan türbe ziyaretleri de yine erenlerin kerametinden medet ummak içindir. Türbeyi ziyarete giden kişi, erenin mezarından bir avuç toprak almakta ve evinin köşelerine, tarlasına vs. kendi mülklerine bereket getireceği düşüncesiyle koymaktadır. Yine bu toprak, askere gidecek olan gencin sağ salim geriye dönebilmesi için boynundaki muskanın içine konmaktadır.⁴³

Türbe ziyareti, Türk toplumu içerisinde kendine önemli bir yer edinmiştir. Dua ve istekleri olanlar, ziyarette buldukları erenin türbesine bir mum yakıp bırakmaktadırlar. Daha sonra dualarını edip istedikleri şeyleri ya söylemektedirler ya da bir kâğıda yazıp asmaktadırlar. Genellikle çocuğu olmayan kişiler, evlenmek isteyen kişiler, başarı ve kariyer isteyen kişiler, para ve sağlık isteyen kişiler gitmektedirler. Dualarının kabul olmama ihtimaline karşı, Allah'a bağlılığı ve dostluğu kanıtlanmış olan erenlere gitmektedirler. Allah'ın dualarını kabul etmesi için erenlerin aracı olacağına inanmaktadırlar.

Kelimenin Dresden ve Vatikan Nüshalarıyla Karşılaştırılması

- Dedem Korkut geldi şadılık çaldı, boy boyladı soy soyladı, gâzi **erenler** başına ne geldügin söyledi, bu Oğuz-nâme Beyregün olsun didi.⁴⁴

Kelimenin diğer nüshalarla karşılaştırılmasının sonucunda, anlam hususunda farklılıklarla karşılaşmıştır. Dresden ve Vatikan nüshalarında kelime, “yiğit, kahraman” anlamlarını da taşımaktadır. Fakat Türkmen-Sahra nüshasında kelime, yalnızca “ermiş kişi, Allah yolunda olan kişi” anlamında kullanılmaktadır. Bunun dışında biçim olarak bir farklılık yahut değişme görülmemiştir. Bu noktada deyimlerden, atasözlerinden ve edebi eserlerden örnekler vermek yerinde olacaktır.

Deyim ve Atasözlerinden Örnekler: Kuş kanadıyla, er atıyla muradına erer; er ekmeği er kursağında kalmaz, ere varmak, er meydanı.

Edebi Eserlerden Örnekler:

Yunus Emre

- Erenler meydânında yuvarlanır top idim
Padişâh çevgânında kaldım ise ne oldu.⁴⁵

Hoca Mes'ud/Süheyl ü Nevbahar

⁴² Harun Güngör, “Geleneksel Türk Dininden Anadolu'ya Taşınanlar”, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Ankara 2007, s. 1-2, 5.

⁴³ Mehmet Naci Önal, “Dağ Kültü, Eren Kültü ve şenliklerinin Muğla'daki Yansımaları”, *Bilgi Dergisi*, S. 25, 2003, s. 106-107.

⁴⁴ Muharrem Ergin, a.g.e., s. 153.

⁴⁵ İskender Pala, a.g.e., s. 140.

- Gemiler veridib'îçi toptolu

Erenler ki, kalmazdı erden alu.⁴⁶

Manyas oğlu Mahmut/Gülistan Tercümesi

- İştittim ki Tanrı yolunun erenleri düşman gönlün melül etmemişler.⁴⁷

Eren kelimesi, günümüz Türkçesinde “adamlar, yiğit kişi” anlamlarını korumamaktadır. Kelime, genellikle “ermiş kimse, evliya” anlamlarında kullanılmaktadır. Kelime, anlam daralmasına uğramıştır.

EKMEK

Kelime, metinde: “Ağ ekmeği bol, hûvânı Hakk yolında kimler vermez” şeklinde geçerek “buğday unundan yapılan yiyecek” anlamında kullanılmıştır.⁴⁸ Kelime, TDK'nın Güncel Türkçe Sözlüğünde: “1. Tahıl unundan yapılmış hamurun fırında, sacda veya tandırda pişirilmesiyle yapılan yiyecek, nan, namaziz 2. İnsanı geçindirecek iş, kazanç 3. Yemek, aş” şeklinde açıklanmıştır. Kelime, Ötüken Sözlükte: “1. Tahıl unlarının su, tuz ve maya ile yoğrulduktan sonra fırın, sac, tandır gibi yerlerde pişirilmesi ile elde edilen yiyecek. 2. İnsanı geçindirecek iş veya kazanç. 3. Hayatı sürdürmeye, iş görmeye yarayan yiyeceklerin sembolü. 4. Yemek, aş” şeklinde açıklanmıştır.⁴⁹ Clauson, ekme kelimesinin en eski şeklinin “etmek” olduğunu; Yağma, Tuxsı ve bazı Oğuz metinlerinde de “eppek, eppek, epmek” şekillerinde yaşadığını söylemiştir. Ayrıca kelimenin “ötmek” şeklinin de mevcut olduğunu söylemiştir.⁵⁰ Nişanyan da Clauson ile benzer bir şekilde açıklama yapmıştır. Nişanyan, ekme kelimesinin “etmek ya da ötmek” sözcüklerinden evrildiğini, aynı zamanda Türkçe kökenli olan “üt-(ateşte kızartmak)” fiiline “+mAk” ekinin eklenmesiyle oluşmuş olabileceğini söylemiştir.⁵¹ Kaşgarlı da kelimeyi “etmek” biçiminde ve “yenecek ekme” anlamında vermiştir. Ek olarak da çocuk dilinde ekmeğe “ebek” dendiğini belirtmiştir.⁵² Kelime, Türkçe kökenlidir. Kelimenin nan şeklinde Farsça kökenli, hubz şeklinde Arapça kökenli, Farsça nan ve Arapça azîz kelimelerinin birleşiminden oluşan nan-ı azîz şeklinde eş anlamlı kelimeleri bulunmaktadır.

⁴⁶ Türk Dil Kurumu, *XIII. Asırdan Günümüze Kadar Kitaplardan Toplanmış Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü II*, İstanbul 1945, s. 389.

⁴⁷ Türk Dil Kurumu, a.g.e., s. 390.

⁴⁸ Metin Ekici, a.g.e., s. 33.

⁴⁹ Yaşar Çağbayır, a.g.e., s. 1395.

⁵⁰ Sir Gerard Clauson, a.g.e., s. 12, 60.

⁵¹ <https://www.nisanyansozluk.com/?k=ekmek&lnk=1> Erişim Tarihi: 18.04.2020

⁵² Besim Atalay, *Divanü Lûgat-it Türk I*, Ankara 2018, s. 68, 102.

İslamiyet'teki inanışa göre ekmeğin varoluşu, Hz. Âdem'e dayanmaktadır. Bu inanış, Evliya Çelebi'nin meşhur eseri *Seyahatname*'de de görülmektedir. Çelebi, eserinde Hz. Âdem'in yeryüzüne indiği vakit, Cebrail'in ona buğday getirdiğini ve Hz. Âdem'in ilk yiyeceğinin buğday çorbası olduğunu söylemektedir. Cebrail daha sonra Hz. Âdem'e buğdaydan un yapmasını, unla da hamur yapmasını öğretmiş ve yaptığı hamurun pişirilince ekmeğin olduğunu söylemiştir. Bundan dolayı da Hz. Âdem, ekmeğin piri kabul edilmektedir. Türkler de çok eski çağlardan beri tarımla uğraşan bir kavim olduğundan buğday, mısır, arpa gibi birçok tahıl ürünlerini ekmişlerdir. Dolayısıyla da ekmeğin yapmaları ve ekmeğin kültürlerinin vazgeçilmez bir unsuru olması kaçınılmaz bir durumdur. İlerleyen dönemlerde de Orta Asya'dan Anadolu'ya gelen Türk boyları, beraberlerinde ekmeğin kültürlerini de getirmişlerdir. Bu ekmeğin kültürü; Selçuklularda, Anadolu Türk Beyliklerinde, Osmanlı Devleti'nde ve Türkiye Cumhuriyeti'nde de kültürel bir kavram halini almıştır.⁵³

Türk kültürü içinde ekmeğe hem maddi hem manevi birçok anlam yüklenmiştir. Türklerin sofrasında vazgeçilmez bir yiyecek varsa bu yiyecek ekmeğindir. Ekmeğin yenmeyen bir Türk sofrası bulmak oldukça zordur. Tercihen bazı sofralarda bulunmadığı görülmektedir. Fakat genel olarak bir Türk sofrasında en çok tüketilen besinin ekmeğin olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Türk annelerinin çocuklarına “ekmeksiz yeme, ekmeğin yemezsen doymazsın, ekmeğin yemezsen büyümezsin” gibi söylemleri, bu görüşü desteklemektedir. Aynı zamanda Türkler, çocukluklarından yetişkin oldukları vakitte dâhil olmak üzere çoğu zaman ekmeğin arasına ya da ekmeğin üzerine sürülen yiyecekler tüketmektedirler. Mahallede oynayan bir çocuğun eve gelip hemen ekmeğin arasına bir şeyler yediği ya da ekmeğin üzerine bir şeyler sürüp eline alıp oynamaya devam ettiği, Türk topraklarında sıklıkla görülebilmektedir. Denize gidildiğinde de kumsalda en çok tüketilen besinler, yine ekmeğin arasına ve ekmeğin alaka besinleridir. Bu durum, ekmeğin yiyeceğe dönüştürülmesinin kolaylığından kaynaklanmaktadır.

Aynı zamanda Türkler'de ekmeğin arasına denilince akla gelen ilk yiyecek döner olmaktadır. Döner, başlı başına bir kültür haline gelmiştir. Dünyanın birçok yerinde bile Türk döneri meşhur olmuş bir yiyecektir. Döner dışında sadece Ramazan ayı içinde yapılan ve tüketilen pideden bahsetmek gerekmektedir. Pide, ekmeğin başka bir çeşididir. Ve sadece Ramazan ayında tüketilmektedir. Pideyi bu denli seven ve tüketen Türkler, normal aylarda pide satılsa dahi alıp yememektedirler. Bundan dolayı da fırıncılar Ramazan ayı

⁵³ İncinur Atik Gürbüz, “Osmanlı Dönemi Metinlerinde Ekmeğin ve Ekmeğin İlgili Anlam Çerçevesi”, *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. 3, S. 4, 2019, s. 350-351.

dışında pide yapmamaktadırlar. Pidenin Ramazan ayı içerisinde bir kültür halini aldığını söylemek doğru olacaktır. Türk kültüründe İslam dininin de etkisiyle birlikte ekme, kutsal kabul edilen bir yiyecektir. Kutsal kabul edilen ekme, yemin ederken ve yemin bozulurken de kullanılmaktadır. “Ekme Kur’an çarpsın ki” tarzında edilen yeminle sıkça karşılaşmaktadır. Yemin eden bir kişi, yeminini bozmak istediğinde de başının üstünde ekme kırmaktadır. Bu şekilde yemininin bozulacağına inanmaktadır. Yerde ekme ya da ekme parçası görülürse, hemen yerden alınıp öpülüp yukarı konulmakta ya da çöpe atılmaktadır. Aynı zamanda ekmeğin kırıntıları dahi kutsal sayılmaktadır. Bir yerde ekme kırıntısı varsa üzerine basılmamakta ve hemen temizlenmektedir. Oturulan bir yerde ekme kırıntısı varsa, silkelenip yere bile atılmamaktadır. Hemen o bölge temizlenmektedir. Ekmeği yere atmak ya da ekme kırıntılarını yere dökmek günah kabul edilmektedir. Yatakta ya da yatılan yerlerde ekme yenmemektedir. Bunun sebebi de yatakta ekme kırıntısı olursa üzerine yatıp uyurulduğunda karabasanın geleceğine inanılmasıdır. Kutsal olan ekmeğin üzerine yatıldığında Allah tarafından cezalandırılmaktan korkulmaktadır. Ayrıca ekmeği ziyan etmek de günah sayılmaktadır. Türkler, genellikle ekmeği israf etmemek için çaba sarf etmektedirler. Bunun için de ekmele yapılabilen çeşitli yiyecekler yapmaktadırlar. Bayat ekmeğin yumurtaya bulanıp kızartılmasıyla yapılan yumurtalı ekme, bu yiyeceklerden biridir. Ayrıca bayatlamış olan ekmeleleri bir tencerede ısıtıp buğulama yöntemiyle tekrardan taze hale getirmektedirler. Bayat ekmeği, ufak parçalara bölüp tereyağında kızartarak makarnanın içine koyup yiyebilmektedirler. Aynı zamanda bayat ekmelelerden süt ve şekerle birlikte ekme tatlısı da yapılmaktadır.

Türk toplumunun bu denli merkezinde olan ekme ile alakalı çeşitli inanışlar, hikâyeler, efsaneler de oluşmuştur. Diyarbakır’da “Gelincik Dağı” adlı bir hikâye, halk tarafından bilinmekte ve anlatılmaktadır. Hikâye şöyledir: Gelini damat evine götürmek için yapılan gelin alayı sırasında bir kadın, bebeğinin altını değiştiriyormuş. Fakat alt değiştirmek için herhangi bir mendil ya da bez bulamamış. O sırada da bir yufka görmüş ve bebeğinin altını yufka ile temizlemiş. Bunun üzerine Tanrı’nın gazabı üzerlerine olmuş ve gelin alayındaki herkes taşa dönmüş. O bölgeye de bu yüzden “Gelincik Dağı” denmektedir. Ekme ile alakalı bir inanış da şöyledir: Ağrı ilinde ve çevresinde, Hıdırellez gününde, evlenme çağına erişmiş kızlar tuzlu ekme hazırlayıp kendilerinin görebileceği bir bacaya bu ekmeğin bir parçasını bırakmaktadırlar. Herhangi bir karganın bu ekme parçasını almasını beklemeye başlamaktadırlar. Bunun sebebi de ekme parçasını alan karganın gideceği yönde evlenecekleri kişinin bulunduğuna inanmalarıdır. Diğer bir inanışta da kızlar, tuzlu ekmeğin bir parçasını yiyip, su içmeden ve bir kişiyle bile konuşmadan uyurlarsa rüyalarında evlenecekleri kişileri göreceklarine inanmaktadırlar. Ve bu rüyayı sadece annelerine anlatmaktadırlar. Bu inanışlarda, ekmeğin bir bereket

sembolü olduğu ve bu kutsallığından dolayı kızların kısmetlerini bulmalarında bir aracı olduğu görülmektedir.

Ekmeğin bereket sembollüğü, Anadolu'nun da birçok yerinde görülebilmektedir. Örneğin, Anadolu'nun bazı bölgelerinde yeni evlenmiş olan gelin kaynanasının evine geldiği vakit, gelin ve kaynana karşılıklı oynamaktadırlar. Bu sırada kaynana, oklavaya ekmek takıp orada bulunan gençlere vermektedir. Bu ekmeği yiyen gençler, eğer bekârlarsa kısmetleri açılmaktadır.⁵⁴ Düzcce'nin Akçakoca ilçesinde anlatılan hikâye de şu şekildedir: Yeni konuşmaya başlayan bir bebeği annesi, halının üstüne bırakmış ve önüne de içine ekmek doğradığı bir tas süt koymuştur. Daha sonra anne, ev işlerini yapmak için bebeğin yanından ayrılmıştır. Geçen belirli bir zamanın ardından anne, bebeğinin biriyle bir şeyler konuştuğunu işitmiştir. Bunun üzerine bebeği kapıdan izlemeye başlamıştır. Bebeğin büyük bir yılan ile konuştuğunu; yılanın, bebeğin sütünden içerken bebeğin de kaşıkla yılanın kafasına vurup “epeçinden(ekmeğinden) de ye” diye kızdığını gören anne, dehşete kapılmıştır. Ve bebeğini alıp evden kaçmıştır.

Kelimenin Dresden ve Vatikan Nüshalarıyla Karşılaştırılması

Dresden:

- Öte yazıdan yabandan bir odlu konuğ gelse, er adam ivde olsa, aña dise ki: Tur **etmek** getir yiyelüm, bu da yisün dise, pişmiş etmegün baķası olmaz yimek gerekdür.⁵⁵

Vatikan:

- Kaçan yazdan yabandan bir odlu konuğ gelse, er adam evde olsa, eri dise: Tur ‘avrat **etmek** getir biz de yiyelüm, konuğ-da yisün dise.⁵⁶

Yapılan karşılaştırılmanın sonucunda, “ekmek” kelimesinin Dresden ve Vatikan nüshalarında sadece “etmek” şeklinde geçtiği ve “ekmek” biçiminin geçmediği görülmüştür. Türkmen-Sahra nüshasında ise sadece “ekmek” şeklinde geçtiği ve “etmek” biçiminin geçmediği görülmüştür.

Deyim ve Atasözlerinden Örnekler: - Ekmeğinden olmak, ekmeğinden etmek, ekmeğini çıkarmak, ekmeğini kazanmak, ekmeğine göz dikmek, ekmeğini taştan çıkarmak, ekmeğini yemek, ekmeğine yağ sürmek, ekmeğini eline almak, ekmeğiyle oynamak; ekmek elden su gölden, ekmek çarpsın ki, ekmek aslanın ağzında, vur kafasına al ekmeğini, ekmek istemez su istemez vs.

⁵⁴ Ömer Göktaş, *Türk Kültüründe Ekmekle İlgili İnanışlar*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü(Yüksek Lisans Tezi), Sakarya 2011, s. 32, 38.

⁵⁵ Muharrem Ergin, a.g.e., s. 77.

⁵⁶ Muharrem Ergin, a.g.e., s. 77.

Edebi Eserlerden Örnekler:**Yusuf Ziya Ortaç**

- Odayı, tatlı, sıcak bir kızarmış ekmek kokusu bürümüş.⁵⁷

Garibnâme/Âşık Paşa

- Ne duz etmek bilür ü ne konşılık

Tamarında yokdurur hiç togruluk.⁵⁸

Dîvân/Yunus Emre

- Şükür bu deme geldük dostları bunda bulduk

Tuz ekmek bile yidük ‘ışk demin oynar iken.⁵⁹

Ekmek kelimesi, günümüz Türkçesinde de aynı anlamda kullanılmaktadır. Biçim olarak ise değişim mevcuttur. Kelimenin “etmek” biçimi, halk arasında “etmak, etmeğ, etmek, etmeyh, eppey, epbeyh” şeklinde kullanılmaya devam etmektedir.⁶⁰ “Ötmek” biçimi de halk arasında bazı yörelerde kullanılmaya devam etmektedir.⁶¹

KÂ‘BE

Kelime, metinde: “Allah evi géğ Kâ‘beye kimler varmaz” şeklinde geçerek “Allah’ın evi, hac için gidilen kutsal tapınak” anlamında kullanılmıştır.⁶² Kelime, TDK’nın Güncel Türkçe Sözlüğünde: “1. Mekke’de bulunan, Müslümanlarca kible olarak kabul edilen ve hac ibadeti yapılırken tavaf edilen kutsal yer. 2. Bir kimsenin taptığı, kutsal saydığı yer” şeklinde açıklanmaktadır. Ferit Devellioğlu kelimeyi şu şekilde açıklamıştır: “1. Hicaz’da, Mekke-i Mükerrreme’de Harem-i Şerif’in hemen ortasında bulunan kutsal bina. (Aslında Hz. Âdem yapısı iken, Tûfanda yıkılmış; Hz. İbrahim ve İsmail tarafından ihyâ olunup bütün Müslümanlar için mukaddes sayılmıştır). 2. Müslümanların namaza başlarken yöneldikleri taraf. 3. Müslümanların hacı olmak üzere muayyen zamanda gidip ziyaret ettikleri yer”.⁶³ Kelime, Ötügen Sözlükte: “1. Küp biçimindeki her şey. 2. Müslümanların hacı olabilmek için tavaf ettikleri ve namaz kılarken yöneldikleri Mekke şehrindeki Harem-i şerif’in ortasında yer alan kutsal bina,

⁵⁷ <https://tr.wiktionary.org/wiki/ekmek> Erişim Tarihi: 19.04.2021

⁵⁸ Kemal Yavuz, *Garib-nâme 1/2*, İstanbul 2000, s. 104.

⁵⁹ Mustafa Tatçı, *Yunus Emre Divanı I*, Ankara 1990, s. 199.

⁶⁰ *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü II*, Ankara 2019, s. 1762-1763, 1799.

⁶¹ *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü V*, Ankara 2019, s. 3360.

⁶² Metin Ekici, a.g.e., s. 33.

⁶³ Ferit Devellioğlu, a.g.e., s. 546.

Beytullah. 3.(mecaz) Kutsal sayılan yer, ülkü” şeklinde açıklanmıştır.⁶⁴ Nişanyan, kelimenin Arapça kaf, ayın, be(ب, ع, ك) kökünden gelen ka’ba(küp şeklindeki tapınak) kelimesinden alıntılandığını söylemiştir.⁶⁵ Kelimenin beyt, beytullah, beytü’l-atık, beytü’l-haram, beytü’l-muharrem, beytü’l-ma’mûr, beniyye, devvâre, kâdis, kible, kâ’be-i muazzama, kâ’betullah şeklinde Arapça kökenli eş anlamlı kelimeleri bulunmaktadır.

Müslüman Türk toplumunda Kâbe son derece önemlidir. Çünkü o, Allah’ın evidir. Ve oraya gitmek dinen farzdır. Müslüman Türkler, maddi durumları yettiğince kimi zaman hac ibadeti için kimi zaman da umre ziyareti için Kâbe’ye gitmektedirler. Orada edilen duaların kabul olduğuna ve günahların silindiğine inanılmaktadır. Hac ibadetinden dönen kişilere artık “hacı” denmektedir. Hacılar, Kâbe’de günahlarından arındıkları için yeni doğmuş bir bebek gibi saf olmaktadır. Bu nedenle döndükleri zaman günah işlememeye özen göstermektedirler. Kâbe aynı zamanda Müslümanların kiblesidir. Namaza durulduğu vakit seccade, kibleye doğru serilmektedir. Çünkü kible, merkezdir. Müslüman Türkler, yatarken bile kibleye dikkat etmektedirler. Yatağa yatıldığında ayaklar kibleye doğru olmamalıdır. Bu şekilde olursa günaha girileceği düşünülmektedir. Bu yüzden yatakların konumu, ayakların kibleye doğru olmayacağı şekilde koyulmaktadır. Cenazelerde de durum aynıdır. Müslüman bir kişi öldüyse, inanç gereği ölen kişi kibleye doğru gömülmektedir. Ölünün ayaklarının kibleye dönük olmayacağı bir pozisyonda mezar kazılmaktadır. Genel kabul görmüş bilgilere göre Kâbe, Hz. İbrahim ve İsmail tarafından yapılmıştır. Kur’an’da Kâbe’yle alakalı şu bilgiler verilmiştir: “şüphesiz, insanlar için kurulan ilk ibadet evi, elbette Mekke’de, âlemlere rahmet kaynağı olarak kurulan Kâbe’dir. Onda apaçık deliller, Makam-ı İbrahim vardır. Oraya kim girerse, güven içinde olur. Yolculuğuna gücü yetenlerin haccetmesi, Allah’ın insanlar üzerindeki bir hakkıdır”. Kâbe’nin dünyadaki ilk ibadet mekânı olduğu, bu ayetle birlikte açıkça görülmektedir.⁶⁶

Bir rivayete göre Kâbe, aslında Hz. Âdem zamanında yapılmıştır. Rivayet şöyledir: Hz. Âdem, dünyaya indiği için çok üzülme ve sürekli ağlamaktadır. Bunu gören melekler de onunla birlikte aynı üzüntüyü taşımaktadırlar. Günlerden bir gün Hz. Âdem, secde sırasındayken Allah’a dua etmektedir. Ve duasında meleklerin seslerini duyamadığını, meleklerin Allah’ı tesbih ve takdis etmelerini işitemediğini, onları artık göremediğini anlatmaktadır. Bunun üzerine

⁶⁴ Yaşar Çağbayır, *Ötügen Türkçe Sözlük III*, İstanbul 2007, s. 2307.

⁶⁵ <https://www.nisanyansozluk.com/?k=kabe> Erişim Tarihi: 24.04.2021

⁶⁶ Yasin Karakuş, “Klasik Edebiyatımızda Benzetme Unsuru Olarak İşlenen Üç Mescid: Mescid-i Harâm, Mescid-i Nebevî ve Mescid-i Aksâ”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 7, S. 2, Pamukkale 2020, s. 1779.

Allah, yeryüzünde kendisine ait olan bir beyti olduğunu, onun temelini bulup inşa başlamasını, kendisini takdis etmesini ve beytin etrafını da tavaf etmesini söylemiştir. Ayrıca her kim ki beyte gelip sadece Allah'ın rızasını isterse, onun bizzat Allah'ı ziyaret eden bir misafir gibi olacağını söylemiştir. Onların tüm ihtiyaçlarını gidereceğini, tüm dualarını kabul edeceğini söylemiştir. Bunun üzerine Hz. Âdem vakit kaybetmeden Mekke'ye doğru yol almış ve meleklerin de yardımıyla birlikte yedi kat yere ulaşan bir temel kazmıştır. Daha sonra Allah, bu temelin üzerine gökten kendi beytini indirmiştir. Bu beyt, cennetin yakutlarından yapılma olduğu için parıl parıl parlamaktadır. İçerisinde cennetin altınlarından olma kandiller bulunmaktadır. Ayrıca "Hacer-ül-Esved" taşı da cennetten inen beyaz yakuttan yapılmaktadır. Sonraları günaha boğulmuş insanların el sürmeleriyle kararmıştır.⁶⁷ Cahiliye dönemi Mekke'sinde, Kâbe'nin bulunduğu yerde putperestler tarafından panayırlar kurulmaktadır. Bu panayırlarda da kendi putlarını kurup onlara tapmaktadırlar. Daha sonra Mekke fethedilince, Kâbe'deki bütün putlar arındırılmış ve Kâbe içten dışa zemzem suyuyla yıkanmıştır. Bu yıkamadan sonra da Kâbe'nin yılda bir ya da iki kere zemzem suyuyla yıkanması gelenek haline getirilmiştir. Günümüzde de bu gelenek devam etmekte ve zemzem suyuna gül suyu karıştırılıp Kâbe yıkanmaktadır.⁶⁸

Kâbe, Türk klasik edebiyatında da sıklıkla kullanılan bir unsurdur. Kâbe'nin altın oluğu, kara örtüsü, zemzem suyu, gül kokusu, Türk edebiyatında sıklıkla kullanılmaktadır. Tasavvufî fikre göre ise Kâbe, aslında gönüldür. Gönül, Allah aşkının bulunduğu yer olması hasebiyle Kâbe olarak sayılmıştır. Şiirlerde tenasüp sanatıyla birlikte sıklıkla kullanılmaktadır. Ayrıca sevgilinin yüzü ve kûyî(mahallesi) de Kâbe'ye benzetilen unsurlar arasındadır. Aşğın sevgilinin kûyînda dolaşması, bir nevi Kâbe'yi tavaf etmesidir.⁶⁹ Eski Türkler'de, bir hakan tahta çıkarken, altındaki halı dokuz kez çevrilmektedir. Ayrıca Ölülerin etrafında da dokuz kez dönmetedirler. Bu durumlarda "tezigine" vardır. Kâbe'nin tavaf esnasında dönülmesi de bu durumlara benzemektedir. Bundan dolayı Kâbe tavafının da bir tezigine olduğunu söylemek doğru olacaktır.⁷⁰

Kelimenin Dresden ve Vatikan Nüshalarıyla Karşılaştırılması

- Alçak yirde yapılpdur **Tağrı İvi Mekke** görklü.

Ol Mekkeye sağ varsa esen gelse şıdki bütün hacı görklü.⁷¹

⁶⁷ https://www.turkcebilgi.com/kabe'nin_hikayesi Erişim Tarihi: 21.04.2021

⁶⁸ <https://islamansiklopedisi.org.tr/kabe> Erişim Tarihi: 21.04.2021

⁶⁹ İskender Pala, a.g.e., s. 245.

⁷⁰ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi II*, Ankara 1995, s. 156.

⁷¹ Muharrem Ergin, a.g.e., s. 75.

Yapılan karşılaştırılmanın sonucunda; kelimenin Dresden ve Vatikan nüshasında “Kâ’be” şeklinde geçmediği, onun yerine “Tanrı ivi Mekke, Mekke” şeklinde geçtiği görülmüştür. Türkmen-Sahra nüshasında ise kelime “Allah evi geniş(geniş) Kâ’be” şeklinde geçmektedir.

Edebi Eserlerden Örnekler:

Kitâbu Vasfı Beytu’llâh

- Diñle evvel hâc idenüñ haşletin ıaddırayım şaşa hâccuñ lezzetin

Cân u dilden vir aña muhâbbetin Hâk katında kıadri çokdur Ka’be’nün.⁷²

Necâfî

- Kible hakkı Kâ’be yüzündür murâd

Ey kapısı secdegâhım gel berü.⁷³

Ahmed Fakîh/Kitâbu Evsâfî Mesâcidi’sş-şerîfe

- Hele bir gün irişdük Ka’beye biz

Nasîb ola Çalabdan varasız siz

Bu Mekke şehrinüñ dört yanı sarpdur

Eğer maşrık yanıdır yâ ho garpdur.⁷⁴

Kâbe kelimesi, günümüz Türkçesinde de aynı anlamda ve aynı biçimde kullanılmaktadır. Herhangi bir anlam değişmesi bulunmamaktadır.

YAY

Kelime, metinde: “İğ yaylı, hadeng oñlı, çapa girse” şeklinde geçerek “savaş aleti” anlamında kullanılmıştır.⁷⁵ Kelimenin anlamı, TDK’nın Güncel Türkçe Sözlüğünde: “Ok atmaya yarayan, iki ucu arasına kiriş gerilmiş, eğri ağaç veya metal çubuk” şeklinde açıklanmaktadır. Kelime, Ötüken Sözlükte: “1. Ok atmakta kullanılan iki ucu arasına kiriş gerilerek eğritilmiş ağaç ya da metal silah; ok fırlatma aracı. 2. Bazı araç ve makinelerde bulunan, biçimi değişebilen, üzerindeki kuvvet kalkınca ilk haline dönebilen esnek metal parça. 3. Zemberek. 4. Keman, viyolonsel gibi telli çalgılarda, titreşim yoluyla ses çıkarmaya yarayan alet. 5.(ağız) Hallaçların yün ya da pamuk atmakta kullandığı, bağırsaktan yapılmış bir kiriş geçirilmiş alet” şeklinde açıklanmıştır.⁷⁶ Özkan

⁷² Halil Sercan Koşık, “Kâbe Hakkında Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Bir Eser: Kitâbu Vasfı Beytu’llâh”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, C. 3, S. 1, 2020, s. 11.

⁷³ İskender Pala, a.g.e., s. 245.

⁷⁴ <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/ahmed-fakih> Erişim Tarihi: 24.04.2021

⁷⁵ Metin Ekici, a.g.e., s. 35.

⁷⁶ Yaşar Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük V*, İstanbul 2007, s. 5254-5255.

ise: “Ok atmaya yarayan eğri çubuk” şeklinde açıklamaktadır.⁷⁷ Yay kelimesi, Türkçe kökenli bir kelimedir. Kavş şeklinde Arapça kökenli, zemberek şeklinde Farsça kökenli eş anlamlı kelimeleri bulunmaktadır. Clauson, kelimenin Eski Türkçe halinin “yā” olduğunu söylemektedir.⁷⁸ Divanü Lügati’t-Türk’te de “ya: ok; yay” şeklinde açıklanmaktadır.⁷⁹ Kelimenin “yay” şeklinde kullanımı, kesin olmamakla birlikte Oğuz Türkçesinde oluşmuştur. Kelime, Osmanlı dönemi Türkçesinde “yay” şeklinde kullanılmıştır ve Türkiye Türkçesinde de bu şekilde kullanılmaya devam etmektedir.

Ok ve yay, Türk kültürü için çok önemlidir. Sebepleri, yukarıdaki “ok” maddesinde anlatılmıştır. Hayatın her alanında kendini gösteren bu kültürel değer hakkında pek tabii çeşitli rivayetler, hikâyeler oluşmuş ve destanlarda, eserlerde kendine yer bulmuştur. Türkler tarih boyunca çeşitli yaylar yapmışlardır. Bunlardan sık kullanılanı bileşik yaylardır. Bu yayların özelliği çok katmanlı olmalarıdır. Dede Korkut Hikâyelerinden Dirse Han Oğlu Boğaç Han boyu da bu konuda bizlere delil teşkil etmektedir. Hikâyede Dirse Han oğlunun peşinden giderken kurt sinirli yayını aldığı anlatılmaktadır. Kurt sinirli ifadesi hem yayın kuvveti için kullanılmakta hem de yayların gerçek anlamda hayvanların sinirlerinden, tendonlarından yapıldığını göstermektedir.⁸⁰ Halk arasında dolaşan bir hikâyeye göre: Yay yapılırken yay ustaları, yay yapılacak ağacın yağlanmaması için yağlı yemekler ve kuru fasulye tüketmemektedirler. Yay yapılacak ağacı, odun ya da kömür dumanından kaçırmaktadırlar. Bu işlemler yapıldıktan sonra dış kısımları süslenmekte, resimler yapılmaktadır.⁸¹ Türk kültürünün mihenk taşlarından olan Oğuzname’de de yay ile alakalı bilgiler bulunmaktadır. Oğuz dolaylarında ak sakallı bir adam yaşamaktadır. Adam son derece ulvi, bilgili bir insandır. Bu yüzden ona “Ulu Türk” mahlası takılmıştır. Ulu Türk, bir gece rüyasında bir yay ve üç adet gümüş ok görmekte ve bu yayın bir ucu güneşin doğuşuna, bir ucu da güneşin batışına değmektedir. Adam uyanır uyanmaz Oğuz Kağan’ın yanına gidip rüyasını anlatmıştır. Kağan’a Gök Tanrı’nın rüyasında gösterdiği toprakları, ona ve boyuna nasip edeceğini söylemiştir. Bundan etkilenen Oğuz Kağan ölmeden önce çocuklarına bir adet yay ve üç adet ok vermiştir. Bundan dolayı ok ve yay hükümdarlık sembolleri sayılmaktadır.⁸² Kırgız destanlarında “Şingız’ın Yayını Güneşin

⁷⁷ Mustafa Özkan, a.g.e., s. 1306.

⁷⁸ Sir Gerard Clauson, a.g.e., s. 869.

⁷⁹ Besim Atalay, *Divanü Lügat-it Türk IV*, Ankara 2018, s. 723.

⁸⁰ Abdullah Temizkan ve Recep Efe Çoban, “Dedem Korkut Kitabındaki Silah Terminolojisi Üzerine Bir İnceleme”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 15/2, 2015, s. 18.

⁸¹ <https://sites.google.com/site/archeryturkish/osman%C4%B1yayap%C4%B1m%C4%B1hakk%C4%B1ndagenelbilgiler> Erişim Tarihi: 05.12.2020

⁸² Jean Paul Roux, *Eski Türk Mitolojisi*, Ankara 2011, s. 97-98.

Tutması” adlı bir hikâye geçmektedir. Hikâye şöyledir: “Dört kardeş olan Şingiz(Cengiz) ın kardeşleri ona karşı gelmeye başlamıştır. Bu durumu gören anneleri problemi çözmek için bir yol sunmuştur. Hepsine, yaylarını güneşin ışıklarına asmalarını söylemiş ve güneş ışıkları hangi yayı tutup yukarı çekerse o kişinin hükümdar olması gerektiğini söylemiştir. Bunun üzerine çocuklar, annelerinin dediğini yapmışlar. Güneş ışıkları Şingiz’in yayını havada tutup yukarı çekmiş ve Şingiz, han olmuştur”.⁸³ Bir Türk mitolojisi unsuru olarak yaya bakıldığında, göklerin hükümdarı ve tek tanrı olan Ülgen, tanrısal yayıyla birlikte yıldırımlarını yeryüzüne göndermektedir. Yıldırımlar, tanrının okları görevindedir. Ve bu sebepten düştükleri yerler de Türkler için kutsal kabul edilmektedir.⁸⁴

Kelimenin Dresden ve Vatikan Nüshalarıyla Karşılaştırılması

Dresden:

- Andan Beyrek aydur: Bigler sizüñ ‘ışkuñuza çekeyim **yayı** atayım oñı didi.

Vatikan:

- Ayıtdı: İcâzetiñüz ile begler sizüñ ‘ışkuñuza çekeyim **yay** atayım ok didi.⁸⁵

Yapılan karşılaştırılmanın sonucunda, kelimenin metnin tüm nüshalarında aynı anlamda ve aynı biçimde kullanıldığı görülmüştür. İlaveten yay kelimesi, Dresden ve Vatikan nüshalarında “ya” şekliyle de görülmektedir. Türkmen Sahra nüshasında sadece “yay” şekliyle geçmektedir.

Bu denli hayatla paralel olan bir kelime tabi ki dile de nüfuz etmiştir. Bu noktada, kelimeyle alakalı deyimlerden, atasözlerinden ve edebi eserlerden örnekler verilecektir. **Deyim ve Atasözlerinden Örnekler:** Yay gibi benzetmesiyle oluşturulan birçok ifade bulunmaktadır. Yay gibi yerinden fırladı, yay gibi geçti, ok yaydan çıktı, yay gibi kaş, sınırları yay gibi gergin, yay gibi kadın.

Edebi Eserlerden Örnekler:

Behçet Necatigil

- Derinden sesler geliyor/ Durduramaz beni aşkın

Bekle geçinceye kadar/Yayı daha germe/ Kıracaksın.⁸⁶

⁸³ Bahaeddin Ögel, a.g.e., s. 115.

⁸⁴ Ramazan Volkan Çoban, “Türk Mitolojisinde İyilik Tanrısı Ülgen’in İnanıştaki Yeri, Tasviri ve Kökeni”, *Bilim ve Kültür- Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi*, Y. 1, S. 1, s. 195.

⁸⁵ Muharrem Ergin, a.g.e., s. 143.

Yahya Bey

- Müjelerden kaşı yâyına takılmış zıhlar

Ana bin cân ile kurbân olayım ey Yahya.⁸⁷

Yay kelimesi, günümüz Türkçesinde de aynı anlamda ve aynı biçimde kullanılmaktadır. Herhangi bir anlam değişmesi bulunmamaktadır.

BÖRÜ

Kelime, metinde: “Ağayılar yörüsünde böri sinsir” şeklinde geçerek “kurt” anlamında kullanılmıştır.⁸⁸ Kelime, TDK’nın Güncel Türkçe Sözlüğünde “börü/böri” şekliyle bulunmamaktadır. Kelime Güncel Türkçe Sözlükte “kurt” şekliyle geçmektedir. TDK kurt kelimesini şu şekilde açıklamıştır: “1. Köpekgillerden, Avrupa, Asya ve Kuzey Amerika’da yaşayan, postu gri sarı renkli, yırtıcı, etçil memeli hayvan. 2. Bir yeri, bir şeyi iyi bilen. 3. İşini iyi bilen, aldanmaz, kurnaz”. Kaşgarlı Mahmud, kelimenin anlamını “kurt, böri” şeklinde vermiştir. İlaveten “börleyü” yani “kurt gibi” ifadesini de belirtmiştir.⁸⁹ Kelime, Ötügen Sözlükte de: “Kurt; böri” şeklinde açıklanmıştır.⁹⁰ Clauson da kelime anlamını kurt olarak vermiştir. Fakat Oğuz Türkçesi hariç diğer Türk lehçelerinde kelimenin “böri, böri” şeklinde geçtiğini belirtmiştir. Oğuz Türkçesinde “kurt” şeklinde kullanıldığını fakat bunun standart bir kelime olmadığı söylemiştir.⁹¹ Kurt kelimesinin farklı varyasyonları mevcuttur. Tek başına dolaşan kurtlara “yalınsak” denmektedir. Seçkin ve yiğit özellikleri olan kimselere ise “kökbörü” denmektedir.⁹² Türkçe kökenli bir kelimedir. Çong ve kurt şeklinde Türkçe kökenli eş anlamlı kelimeleri bulunmaktadır. Bunların dışında, Türk kültürü ve hayatının farklı alanlarında da bu kelimeyle karşılaşılmaktadır. Örneğin: Eskiden bir kadının doğumu bittikten sonra, yakınları ebeye “tilkü mü togdı azu böri mü” sorusunu yöneltmektedirler. Tilki ile kasıt kız çocuğudur. Tilki denmesinin sebebi de kız çocuklarının daha nazlı ve ele gelmeyişidir. Böri ile kasıt da erkek çocuğudur. Eğer erkek doğduysa kurt gibi güçlü, yiğit olsun temennileri hasebiyle bu yakıştırma yapılmaktadır.⁹³ Ayrıca eski Türklerdeki böri/kurt kültürünün de bunda etkisi büyüktür. Börülerin akıllı, cesur ve güzel oluşları; aynı zamanda kinci bir yapıya sahip olup intikam

⁸⁶ <https://www.antoloji.com/yay-siiri/> Erişim Tarihi: 06.12.2020

⁸⁷ İskender Pala, a.g.e., s. 480.

⁸⁸ Metin Ekici, a.g.e., s. 39.

⁸⁹ Ahmet Bican Ercilasun ve Ziyat Akkoyunlu, a.g.e., s. 186.

⁹⁰ Yaşar Çağbayır, a.g.e., s. 677.

⁹¹ Sir Gerard Clauson, a.g.e., s. 356.

⁹² Bahaeddin Ögel, a.g.e., s. 117-118.

⁹³ Ahmet Bican Ercilasun ve Ziyat Akkoyunlu, a.g.e., s. 186.

için sürü halinde geri dönmeleri, Türkler tarafınca kutsal sayılmalarını sağlamış ve erkek çocuklarına yapılan bir benzetme halini almıştır⁹⁴

Türk kültürü ve mitolojisi içinde kurt figürü çok önemlidir. Gerek yol göstericilik özelliği gerekse Türk ırkının türeticisi olma özelliğiyle bu öneme nail olmuştur. Dede Korkut Oğuznameleri'nde, destan ve hikâyelerde başlıca kullanılan motiflerdendir. Dede Korkut'ta: "Kurt yüzi mübarekdür" ve "Kara başum kurban olsun kurdum sana" şeklinde övgü sözleriyle anılmaktadır.⁹⁵ Kurtların Türkler tarafından bu denli özümsemesinin başlıca sebebi, hayvancılık ve avcılık ile hayatını idame ettiren bir topluluk olmalarından ileri gelmektedir. Çünkü bu şekilde hayatlarını idame ettiren topluluklar, hayvanları yiyeceği ve saldırgan olması gerekçesiyle kurtlardan çok korkmaktadır. Fiziksel olarak çok güçlü ve yırtıcı olmaları hasebiyle kurtlara doğaüstü yaratıklar gözüyle bakılmıştır. Bu da saygı duyulan bir hayvan olmalarını sağlamıştır. Ayrıca kurtlar ve Türklerin yaşayış stillerinin paralel olması ve bunun Türklerce fark edilmesinden sonra bu iki canlı türü arasında bir yakınlık oluşmuştur. Her iki canlı türünün de göçebe olması aralarında bir ilişki doğurmuştur. Bu sebeplerden dolayı kurt, bir Türk simgesi haline gelmiştir.⁹⁶

Kurt hem kelime olarak hem de somut bir varlık olarak Türklerin hayatında geçmişten günümüze kadar hep önemli olmuştur. Öyle ki Türk destanlarından olan "Bozkurt" ve "Ergenekon" destanları gibi daha nice destan ve hikâyede başrol olmuştur. Bozkurt destanında Türklerin yeniden türemesini sağlayan ana/ata, Ergenekon'da Türklerin demir dağdan çıkmaları için yol gösterici, kurtuluş yolunun kılavuzu olmuştur. Öyle ki Göktürk bayrağında dahi kurt başı simgesi yer almaktadır. Böyle önemli, kutsiyet atfedilen bir hayvan olan kurt, pek tabii dilde de kendini göstermiştir.

Kelimenin Dresden ve Vatikan Nüshalarıyla Karşılaştırılması

- Şudan kiçdi, bu kez bir **kurda** tuş oldu. **Ḳurt** yüzi mübârekdür, **ḳurd-ilen** bir haberleşeyim didi.⁹⁷

Yapılan karşılaştırılmanın sonucunda, böri/börü kelimesinin Dresden ve Vatikan nüshasında geçmediği görülmüştür. Dresden ve Vatikan nüshasında sadece kurt kelimesi kullanılmaktadır. Türkmen Sahra nüshasında ise hem böri haliyle hem de kurt haliyle geçmektedir.

⁹⁴ Mayramgül Dıykanbayeva, "Çin Kırgızlarının Halk Edebiyatı ve Gelenek Görenekləri", Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 19, Kars 2017, s. 44.

⁹⁵ Saim Sakaoğlu, *101 Türk Efsanesi*, Ankara 2014, s. 68.

⁹⁶ Necati Gültepe, *Türk Mitolojisi: Yeni Araştırmalar Işığında*, İzmir 2015, s. 434-435.

⁹⁷ Muharrem Ergin, a.g.e., s. 101.

Deyim ve Atasözlerinden Örnekler: Kurt gibi benzetmesiyle oluşturulan kelimeler; kurt kışı geçirir ama yediği ayazı unutmaz, kurt kocayınca köpeklerin maskarası olur gibi atasözleri; kurda kuzu emanet etmek gibi deyimler dilde mevcuttur. Kaşgarlı Mahmud, komşulara hürmet etmenin gerekliliği konusunda “böri koşnusun yimes(kurt komşusunu yemez)” atasözünü örnek göstermiştir.⁹⁸

Edebi Eserlerden Örnekler:

Cemal Süreya

- Kurt, büyük karbonun sesi, Karanlıktan çağlayarak Atardamarıyla koşar
Ulur gözlerinin arasıyla.⁹⁹

Ziya Gökalp

- Kurt kocadı, kötürüm oldu,
Bunu sezen bir genç atı
Yakaladı kurdu yoldu,
Dedi: Haydi tüysüz dayı.¹⁰⁰

Köl Tigin Yazıtı/Doğu Yüzü

- Tengri küç birtük üçün kağım kağan süsi böri teg ermiş, yağısı koñ teg ermiş.

(Tanrı kuvvet verdiği için babam kağanın askeri kurt gibi imiş, düşmanı koyun gibi imiş).¹⁰¹

Kurt kelimesi, günümüz Türkçesinde de aynı anlamda ve aynı biçimde kullanılmaktadır. Kelime, herhangi bir anlam değişmesine uğramadan günümüze ulaşmıştır.

KAZAKUC

Kelime, metinde: “Kazakuclar segürdirse meydânında toz eglenür” şeklinde geçerek “at sürüsü” anlamında kullanılmıştır.¹⁰² Kelime, “1. At sürüsü, 2. At, savaş atı” demektir.¹⁰³ Kelime, TDK’nın Güncel Türkçe Sözlüğünde bulunmamaktadır. Yılkı~ılkı, yunt~yund, aygır, kulan, kısarak, el şeklinde Türkçe kökenli eş anlamlı kelimeleri mevcuttur. Kelime, Ötügen Sözlükte “kara+koç” şeklinde tahlil edilmiş ve “evcilleştirilmiş veya bakımlı at sürüsü”

⁹⁸ Ahmet Bican Ercilasun ve Ziyat Akkoyunlu, a.g.e., s. 443.

⁹⁹ <https://www.antoloji.com/kurt-2-siiri/> Erişim Tarihi: 11.12.2020

¹⁰⁰ <https://www.antoloji.com/kurt-ile-ayi-siiri/> Erişim Tarihi: 11.12.2020

¹⁰¹ Muharrem Ergin, a.g.e., s. 44-45.

¹⁰² Metin Ekici, a.g.e., s. 39.

¹⁰³ Metin Ekici, a.g.e., s. 209.

anlamı verilmiştir.¹⁰⁴ Kelimenin kökeni tam olarak bilinmemekle beraber Türkçe olduğu sanılmaktadır. Semih Tezcan, kelimenin kökenini belirlemenin güç olduğunu söylemektedir. Mertol Tulum ise, Divanü Lügati't-Türk'te geçen kaz- "atın ayağıyla yeri kazması" fiiline eylemin sürekli yapılışını belirtme anlamı katan /-a-/ morfeminin eklenmesiyle ve son olarak da /-guç/ ekinin eklenmesiyle oluşmuş olabileceğini söylemiştir. Sertkaya da bu fikrin doğru bir yaklaşım olduğunu söyleyerek katılmıştır.¹⁰⁵ Kaşgarlı, él kelimesinin de at kelimesi yerine kullanıldığını ve atlara bakan seyise de "él başı" dendiğini söylemiştir.¹⁰⁶

Göçebe Orta Asya Türklerinde atın yeri çok mühimdir. At, Türklerin her alanda daima yanında bulunmuş bir hayvandır. Adeta maddi olarak bütünleşmişlerdir. Kaşgarlı'nın "At Türkün kanadadır" sözünden yola çıkıldığında, gerçekten de at, Türklerin uzuvlarından biri halini almıştır. Bir yerden bir yere yük taşımada, göç mecburiyeti olduğunda binek ihtiyacını karşılamada ve savaş koşullarında Türkün yanında her daim atı olmuştur. Bunların dışında vuku bulan kıtlık zamanlarında etiyle yiyecek olmuş, sütüyle içecek olmuş ve derisiyle de giyecek olmuştur. Bu yarı-göçebe yaşam stili hasebiyle de at ve Türk bütünleşmiştir.¹⁰⁷

At, geçmişten günümüze kadar hep Türklerin dostu olmuş ve günümüzde de olmaya devam etmektedir. Gök Tanrı'ya adanan kurban hayvanı da olmuştur. Aynı zamanda 12 Hayvanlı Türk Takvimi'ne bakıldığında haziran ayının at ayı olduğu görülmektedir. Bu ayda en uzun gündüz, en kısa gece yaşanmaktadır. Yazın habercisidir. Kutadgu Bilig'de de zamanın simgesi halindedir.¹⁰⁸ Bunun dışında eski Türk tarihine bakıldığında, özellikle Göktürk dönemine bakıldığında, at figürünün alfabede dahi yerini aldığı görülmektedir. Göktürk abecesinde kalın sıralı /T/ sesi için / T/ harfi kullanılmıştır. Bu figürün at sırtında duran bir askeri simgelemesi hasebiyle at kelimesi yazılırken kullanılması gayet olasıdır.¹⁰⁹

At, bunlardan farklı olarak birebir kültür ve inanışlar içerisinde de kendine yer bulmuştur. Örneğin, fal esnasında fincanda at figürü görülürse, fal icracısı kişiye muradına ereceği bir şey olacağını ya da sevineceği, hayırlı bir

¹⁰⁴ Yaşar Çağbayır, a.g.e., s. 2505.

¹⁰⁵ Sadettin Özçelik, "Salur Kazan'ın Atı Kara Göz(lü) müydü?", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. CVI, S. 750, 2014, s. 61.

¹⁰⁶ Besim Atalay, a.g.e., s. 48-49.

¹⁰⁷ Kayrat Belek, "Eski Türklerde At ve At Kültürü", *Gazi Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü Dergisi*, Ankara 2015, s. 114.

¹⁰⁸ Jean Paul Roux, a.g.e., s. 35.

¹⁰⁹ Talat Tekin, *Orhon Yazıtları Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*, Ankara 2019, s. 30.

olay yaşayacağını söylemektedir. Rüyasında at gören kişiye de “at murattır” ifadesi ile istediği şeyin gerçekleşeceği söylenmektedir ve dahi kişi de böyle düşünmektedir.

Kelimenin Dresden ve Vatikan Nüshasıyla Karşılaştırılması

Dresden:

- **Ƙızaguça** Ƙaymayınca yol alınmaz

Vatikan:

- **Ƙara Ƙoça** binmeyince yol alınmaz.¹¹⁰

Dresden nüshasında geçen “Ƙızaguç” kelimesinin anlamı “Ƙızak” tır. Türkmen Sahra nüshasında geçen “ƘazaƘuc” kelimesinin anlamı ise “at sürüsü” dür. Bu kelimeler biçim olarak benzer görünse de anlam olarak tamamen farklı iki kelimedir. Vatikan nüshasında ise kelimenin Ƙara Ƙoça şeklinde okunduğu görülmektedir.

Kelimenin dilde yer edinmesi de güç olmamıştır. Deyim ve atasözleri dâhil olmak üzere pek çok edebi eserde görülmektedir.

Deyim ve Atasözlerinden Örnekler: Attan inip eşeğe binmek, atla deve değil ya, atı alan Üsküdar’ı geçti, atın ölümü arpadan olsun, at binenin kılıç kuşananın, at ölür meydan kalır, yiğit ölür şan kalır, ata kızıp eşeğe binenin gideceği yer ahırdır, at gibi(at yelesi gibi saç, at gibi kız).

Edebi Eserlerden Örnekler:

Kül Tigin Yazıtı/Doğu Yüzü

- Kül Tigin başgu boz at binip tegdi

(Kül Tigin alını akıtmalı boz ata binip, hücum etti.)¹¹¹

At’a Senfoni/Necip Fazıl Kısakürek

- İyi insanlar, iyi atlara bindiler, geldiler!¹¹²

Dede Korkut Kitabı/Türkmen Sahra Nüshası

- Ağayılar yürüsünde böri sinsir, ƘazaƘuclar segürdirse meydânında toz eglenür (Koyunların etrafında kurt ulur, atlar sürüyle koşarsa ortalık tozla dolar.)¹¹³

¹¹⁰ Muharrem Ergin, a.g.e., s. 74.

¹¹¹ Talat Tekin, a.g.e., s. 46-47.

¹¹² <https://www.zdergisi.istanbul/makale/ata-senfoni-245> Erişim Tarihi: 12.12.2020

¹¹³ Metin Ekici, a.g.e., s. 39, 160.

Kelime, günümüz Türkçesinde “kazakuc” şekliyle yaşamamaktadır. Bunun yerine “at” şekliyle ve hiçbir anlam değişmesine uğramadan yaşamaya devam etmektedir.

TÜRK

Kelime, metinde: “Boynı yoğun Türk oğlını” şeklinde geçerek “Türklerden olan kişi, bir kavim adı” anlamında kullanılmıştır.¹¹⁴ Kelime anlamı, TDK’nın Güncel Türkçe Sözlüğünde: “1. Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan halk ve bu halktan olan kimse. 2. Dünyanın çeşitli bölgelerinde yaşayan, Türkçenin değişik lehçelerini konuşan soy ve bu soydan olan kimse” şeklinde açıklanmaktadır. Kelime, Ötüken Sözlükte: “1. Kavim adı olarak Asya’da ve Doğu Avrupa’da yaşayan, Türkçenin çeşitli lehçelerini konuşan soy; bu soydan olan herhangi bir kimse. 2. Türk ırkından olan kimse. 3. Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan millet ve bu millettten olan kimse. 4.(İsim tamlamalarında) Türklere ait olan, Türklerle ilgili olan. 5. Güç, kuvvet. 6. Vakit, çağ, zaman. 7. Genç ve güzel kimse. 8. Savaşçı, gözü pek kimse. 9. Kudretli. 10. Güzel, civan. 11. Teninin beyazlığı ve aşığa karşı acımasızlığı ile canlandırılan güzel. 12. Kır insanı, göçebe” şeklinde açıklanmıştır.¹¹⁵ Kaşgarlı: “1. Meyvelerin olgunlaşma zamanının ortasını bildiren bir söz. 2. Nuh’un oğlu Türk’ün oğullarına(Türklere) Allah tarafından verilmiş isim. 3. Türklerden olan kişi” şeklinde açıklamıştır.¹¹⁶ Clauson da birkaç farklılık dışında benzer açıklamalarda bulunmuştur. Clauson: “Asıl olarak, bir meyvenin ya da insanın olgunluğunun doruk noktası demektir. Genellikle bir sıfat olarak kullanılmaktadır. Kelimenin Türk kavmi ile özdeşleştiği ve genellikle ‘güçlü’ anlamına sahip olduğu görüşleri ortaya atılmıştır. Bu teoriyi savunanlardan birisi de Doerfer’dir” şeklinde açıklamıştır.¹¹⁷ Ahmet Kafesoğlu da bu konuda çeşitli fikirler öne sürmüş bir bilim insanıdır. Kafesoğlu: “Göktürk dönemindeki Çin kaynaklarından öğrendiğimize göre ‘Tu-küe’ Türk dilinde ‘miğfer’ anlamına gelmektedir. Bunun sebebi ise, Türklerin Altay bölgesinde, yaşadıkları dağın miğfer şeklinde olmasından mütevellittir” şeklinde yeni bir açıklama getirmiştir.¹¹⁸ Türkçe kökenli bir kelimedir.

Türk kelimesinin okunuşu, geçmişten beri en çok fikir ayrılığı doğuran konulardan biri olmuştur. Osman Fikri Sertkaya, bu konuyla alakalı olarak “Türk, Göktürkler ve Türkler Kavramları Üzerine” adlı bir söyleşide şu şekilde bilgi vermiştir: “Türklerin en eski komşularından olan Çinliler “Tu-ki-yu ya da

¹¹⁴ Metin Ekici, a.g.e., s. 45.

¹¹⁵ Yaşar Çağbayır, a.g.e., s. 4945-4946.

¹¹⁶ Ahmet Bican Ercilasun ve Ziyat Akkoyunlu, a.g.e., s. 911.

¹¹⁷ Sir Gerard Clauson, a.g.e., s. 542.

¹¹⁸ İbrahim Kafesoğlu, *Umumi Türk Tarihi Hakkında Tespitler, Görüşler, Mülâhazalar*, İstanbul 2017, s. 12.

Tu-ku-yu”, Tibetliler “Duruggu”, Akhunlar “Turuşka”, Ural kavimleri ise “Török ya da Türük” demektir. Dilciler ise bu duruma karşı çıkmaktadırlar. Çünkü Türkçe asıllı kelimelerde, ikinci hecede /ö/ sesi kullanılmamaktadır. Bu nedenle kelime Török şeklinde okunmamalıdır. Törük yahut Türük şeklinde okunuşun doğru olacağını söylemektedirler. Kelimenin bugünkü hali olan Türk şekli ve Törk şekli, iki heceye sahip kelimelerdeki /ü/ sesinin düşmesiyle gerçekleşmiştir. İki şekilde de kullanımda olan kelime, genellikle Türk şekliyle kullanılmaktadır”¹¹⁹ Türk kelimesinin morfolojisine bakıldığı vakit, törü- fiili ile alakalandırılmaktadır. “Yaratmak, düzmek” anlamında olan törü- fiilinin, Türk kelimesinin kökü olduğu düşünülmektedir.¹²⁰

Türk milleti, her daim kendini özel ve ayrıcalıklı hissetmektedir. Bunun sebebi de kavim adının bizzat Allah tarafından verilmesidir. Bu olaya Divanü Lügati’t-Türk’te rastlanmaktadır. Kaşgarlı, İbnü’l-Garqî’den edindiği bilgiler ışığında bu meseleyi açıklamaktadır. Türk adı, Hz. Nuh’un oğullarından birinin adıdır. Ve bu adın doğrudan Allah tarafından verildiği söylenmektedir. Bunun yanında peygamberimiz Hz. Muhammed(s.a.v), Allah’ın bir ordusunun olduğunu, onları Türk diye isimlendirdiğini ve onları doğuya yerleştirdiğini söylemiştir. Aynı zamanda, şayet bir ulusa kızarsa onların üzerine Türkleri salacağını söylemiştir. Allah’ın Türkleri diğer insanlardan üstün tuttuğunu söylemiş ki bunun sebebinin bizzat adlarını vermesinden de anlaşıldığını söylemiştir. Ayrıca Türkleri dünyanın en güzel yerine yerleştirdiğini ve bizzat kendi ordusu sıfatıyla şereflendirdiğini söylemiştir. Bunların dışında Türklerin güzellik, edep, büyüklere hürmet, vefa, yiğitlik gibi birçok yeteneği hak ettiklerini söylemiştir.¹²¹

Türk kavramı ya da Türklük bilinci denilen şey, her Türk bireyi için en mühim olan şeydir. Bir Türk bireyi, doğduğu andan öldüğü ana kadar Türk olduğu hatırlatılarak ve Türklük bilinci aşılılarak büyümektedir. Bundan mütevellit bir Türk; vatan, bayrak, millet parolasını hayatının ilkesi haline getirmektedir.

Kelimenin Dresden ve Vatikan Nüshalarıyla Karşılaştırılması

- Aydur: Beli canum baba eyle isterem, pes varasın bir cici bici **türkmen** kızını alasın, nagâhandan tayanam üzerine düşem çarnı yırtıla didi.¹²²

Yapılan karşılaştırılmanın sonucunda, kelimenin Dresden ve Vatikan nüshasında “Türk” haliyle geçmediği, “Türkmen” şekliyle geçtiği görülmüştür.

¹¹⁹ Ali Akar, a.g.e., s. 109.

¹²⁰ <https://www.nisanyansozluk.com/?k=t%C3%BCrk> Erişim Tarihi: 21.12.2020

¹²¹ Ahmet Bican Ercilasun ve Ziyat Akkoyunlu, a.g.e., s. 151.

¹²² Muharrem Ergin, a.g.e., s. 185.

Türkmen Sahra nüshasında ise “Türk” şeklinde kullanım mevcuttur. Daha erken dönemde yazılan Dresden ve Vatikan nüshalarında kelimenin Türk değil de Türkmen şeklinde kullanılmasının sebebi, Türkmen kelimesiyle aslında Türklerin genelinin değil Oğuz Türklerinin kastedilmesidir. Geç dönemde yazılan Türkmen Sahra nüshasında kullanılan Türk kelimesi ise kavim adı olarak kullanılmıştır.

Deyim ve Atasözlerinden Örnekler: Türk’ün aklı sonradan başına gelir, Türk gibi güçlü, Türk’ün Türk’ten başka dostu yoktur.

Edebi Eserlerden Örnekler:

Cenge Giderken/Mehmet Emin Yurdakul

- Ben bir Türk’üm; dinim, cinsim uludur;

Sinem, özüm ateş ile doludur,

İnsan olan vatanının kuludur.

Türk evladı evde durmaz giderim!¹²³

Deli Kurt/Nihal Atsız

- Sel gibi kahraman kanının aktığı, Türk’ün Türk’ü kırdığı o korkunç Ankara meydan savaşından sonra Yıldırım Bayazıt tutsak düşüp kendi canına kıymca, oğulları, Osmanoğulları’nın göreneğine uyararak beğlik davasına kalkmışlar, birbirlerine karşı gelmişlerdi.¹²⁴

Türk kelimesi, günümüz Türkçesinde de herhangi bir fonetik değişime uğramadan kullanılmaya devam etmektedir. Kelimenin günümüzde “bir meyvenin ya da insanın olgunluğunun doruk noktası” anlamını korumadığı görülmektedir. Türk kelimesi, günümüz Türkçesinde sadece bir kavim adı olarak kullanılmaktadır. Bunun sonucunda kelimenin anlam daralmasına uğramış olduğunu söylemek doğru olacaktır.

TABLBAZ

Kelime, metinde: “Şâhî şunkar yavrısınınu tomaşası alınsa, tablbaşı dögülse, elden çıksa” şeklinde geçerek “davul” anlamında kullanılmıştır.¹²⁵ Kelimenin anlamı, TDK’nın Güncel Türkçe Sözlüğünde: “Davul çalan kimse” şeklindedir. Devellioğlu da “davulcu” şeklinde açıklamaktadır.¹²⁶ Kelime,

¹²³ Mustafa Karabulut, “Mehmet Emin Yurdakul’un ‘Türkçe Şiirler’ine Bir Bakış”, Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 7, ISSN: 1308-9196, Adıyaman 2011, s. 169.

¹²⁴ Nihal Atsız, *Deli Kurt*, İstanbul 2015, s. 13.

¹²⁵ Metin Ekici, a.g.e., s. 57.

¹²⁶ Ferit Devellioğlu, a.g.e., s. 1180.

Ötüken Sözlükte de: “1. Davulcu” şeklinde açıklanmıştır.¹²⁷ Clauson da kelimeyi “tawıl” şekliyle ele almış ve anlamını “davul” olarak söylemiştir. Kelimenin Arapça “tabl” kelimesinden devşirildiğini söyleyerek, av avlanırken şahin için dövülen bir çalgı olduğunu belirtmiştir.¹²⁸ Kaşgarlı Mahmud da Clauson ile aynı şekilde açıklamıştır. Kaşgarlı kelimeyi “tovıl” şekliyle ele alarak, av esnasında şahin için çalınan bir çalgı çeşidi olduğunu ve av hayvanını ürkütüp tuzağa çekmekte kullanıldığını söylemiştir.¹²⁹ Arapça kökenli “tabl” kelimesi ile Farsça kökenli “bâz” kelimesinin birleşimiyle oluşmuş bir kelimedir. Kelimenin tabl-zen, nakkare-zen, tabbal şeklinde Arapça kökenli eş anlamlıları bulunmaktadır. Kelime metinde davulcu değil de davul anlamında kullanılmaktadır. Bu nedenle davul kelimesinin eş anlamlıları da verilecektir. Türkçenin tarihi süreci içinde kelime farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Tovıl, tawıl, küwrüg, köbürge, tûg şeklinde geçmektedir. Aynı zamanda kelimenin dümbelek, nakkâre, çiftenâra şeklinde Arapça-Farsça eş anlamlıları da mevcuttur.

Türk kültüründe davulun birden fazla önemli yeri bulunmaktadır. İlk olarak eski Türk inanışlarından olan şamanlık çerçevesinde davul değerlendirilecektir. Şamanların temel araçlarından birisi davuldur. Bu bakımdan davul eski Türk toplumu içinde kutsallık atfedilen bir alet olmuştur. Kamlar; tedavi yaptıkları esnada, dua ettikleri esnada her daim beraberlerinde davulu da getirmektedirler. Kamlar davulu ruhlarla irtibata geçmek, göğe yükselmek ve yer altına inmek için bir aracı olarak kullanmışlardır. Bu derece kutsal olan davul, alelade bir malzeme ile yapılamamaktadır.¹³⁰ Bu durum Türk destanlarında dahi geçmektedir. Oğuz destanında, Şor Türklerinin şamanları, kendi kafalarına göre davul yapamazlardı. Davul yapmak için Buzdağ’dan emir almaları gereklidir. Buzdağ, şamanlara ömürleri boyunca ne kadar davul kullanabileceklerini söylemektedir. Bunun dışında şamanlar davul kullanamaz. Buzdağ’ın söylediği davul sayısı tamamlanınca, şaman da ömrünü tamamlamaktadır.¹³¹

Davul, halk arasında belli anlamlara sahiptir. Halk arasında bir duyuru yapılacağı vakit davul, bir iletişim aracı olarak kullanılmaktadır. Örneğin, davulun çeşitli şekillerde çalınması ile iyi ya da kötü bir haber alınacağı halk tarafından bilinmektedir. Aynı zamanda padişahın fermanı halka duyurulurken

¹²⁷ Yaşar Çağbayır, a.g.e., s. 4522.

¹²⁸ Sir Gerard Clauson, a.g.e., s. 439.

¹²⁹ Ahmet Bican Ercilasun ve Ziyat Akkoyunlu, a.g.e., s. 894.

¹³⁰ Feyzan Göher Vural, “Orta Asya Türk Dünyasında ‘Davul’un Önemi ve Simgesel Anlamı”, *Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi*, C. 5, S. 20, 2013, s. 2.

¹³¹ Bahaeddin Ögel, a.g.e., s. 24.

yine davul araç olarak seçilmiştir.¹³² Ayrıca Türk askeri sistemi içerisinde de önemli bir yere sahiptir. Ordunun toplanması ve hareket etmesi, saldırma ve geriye çekilme, savaşın iptali gibi durumlarda davulla duyurular yapılmaktadır. Davulun askeri sistemde bir araç olarak kullanılmasının nedenleri arasında; sesinin uzak yerlere kadar ulaşabilmesi, düşman hattında top sesi gibi ses çıkarması, askerleri harekete geçirmesi, içerisindeki savaşma arzusunu dürtüp gaza getirmesi, düşmanın moralini bozması sayılabilmektedir.¹³³ Günümüzde dahi “Mehter Takımı” adıyla bu gelenek devam ettirilmektedir.

Davulun Türk kültürü ve yaşayışı içinde çok çeşitli bir yeri vardır. Örneğin; ilkokul, ortaokul ve lise öğrenimi süresince okullarda “bando takımı” bulunmaktadır. Bando takımları, her öğrencinin öğrenim süresi boyunca illa ki bir kere bile olsun girmek istediği bir oluşumdur. Bunun sebebi ise, öğrenciler arasında bando takımında olan öğrencilerin daha havalı ya da günümüz tabiriyle cool olduğunun düşünülmesidir. Bando takımlarında kız öğrenciler trampet çalarken, erkek öğrenciler borazan çalmaktadır. Bando takımının önünde okul flamasını ve Türk bayrağını taşıyan iki öğrenci bulunmaktadır. En arkada da zil çalan bir kişi ile büyük davulu çalan bir kişi bulunmaktadır. Tüm okulların bando takımı bulunmaktadır. Her yıl düzenlenen milli bayram etkinliklerinde, ilde bulunan büyük bir stadyumda tüm okulların bando takımları toplanmakta ve organizasyon yapılmaktadır. Stadyumdaki organizasyon bittikten sonra akşam vakitlerine kadar şeref bandosu eşliğinde gençler “fener alayı” yapmaktadırlar. Bu, bir nevi milli günün anlam ve önemi için yapılan bir kutlamadır.

Davul kültürü, Türk düğün ve eğlencelerinin de vazgeçilmez bir unsurudur. Düğünlerde “gelin alma” denilen tören esnasında mutlaka davul ve zurna çalınmaktadır. Kız evinin önüne gidene kadar ve gidildiğinde de evin önünde bir süre boyunca davul zurna eşliğinde dans edilmektedir. Kız alındıktan sonra düğünde de davul zurna eşliğinde eğlence devam etmektedir. Aynı zamanda sünnet düğünlerinde de davul zurna eşliğinde dans etme ve eğlenme devam etmektedir. Türk kültüründe davul denilince pek tabii bahsedilmesi gereken şey “Ramazan Davulu” dur. Müslüman Türklerin bir ay boyunca oruç tuttıkları ve mübarek kabul ettikleri ay, “Ramazan” ayıdır. Bu ayda oruç tutan Müslüman Türkler, sahur vakti denilen bir vakitte yemek yemekte ve akşam ezanına kadar aç kalmaktadırlar. Bu sebeple gece vakti, yani sahur vaktinde, insanların uykularından uyanıp yemek yemeleri için sokaklarda davulcular gezmektedir. Davul çalarak insanları uyandırmakta ve maniler söyleyip para

¹³² Feyzan Göher Vural, a.g.e., s. 4.

¹³³ Serkan Çelik, “Türk Kültüründe Geçmişten Günümüze ‘Davul’”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C. 6, S. 8, 2017, s. 14.

almaktadırlar. Para vermek zorunlu bir durum değildir. Kişiler kendi rızalarıncı istedikleri miktarda para vermektedirler. Eski zamanlarda davulculara paradan başka mendil, gömlek kumaşı ya da pamuklu kumaş verilmektedir. Aynı zamanda bu davulculara “Helasacılar” denmekteydi. Biri boynuna davul takmakta, diğer kişi de eline camdan ya da muşambadan olan bir fener almaktaydı. Helasacılar’ın arkalarından da çocuklar koşmaktaydı. Helasacılar sokaklarda gezip, durdukları evlerin önünde maniler söylemekteydi. Ve her söyledikleri maninin sonunda “helesa, yelesa” diye bağırmaktaydılar. Bu sebeple bu şekilde dolaşmaya “helasaya çıkma” adı verilmiştir.¹³⁴

Kelimenin Dresden ve Vatikan Nüshalarıyla Karşılaştırılması

- **Ṭavulunbaz** urup yundları ürkitdi, getirüp ol ḳoruya ḳoydı.¹³⁵

- Gümbür gümbür **ṭavullar** çalındı, burması altun tuç borılar çalındı.¹³⁶

Yapılan karşılaştırılmanın sonucunda, ṭavulunbaz kelimesinin diğer nüshalarda biçim olarak farklı kullanıldığı görülmüştür. Anlam açısından herhangi bir değişim bulunmamaktadır. İlaveten Dresden ve Vatikan nüshalarında davul kelimesi için hem ṭavulunbaz hem de ṭavul kelimeleri kullanılırken, Türkmen Sahra nüshasında ṭavulunbaz kelimesi kullanılmaktadır. Bu noktada da kelimeyle alakalı deyimlerden, atasözlerinden ve edebi eserlerden örnekler verilecektir.

Deyim ve Atasözlerinden Örnekler: Davulcu osuruğu gibi güme gitmek, davul bile dengi dengine çalar, davulun sesi uzaktan hoş gelir, davul gibi şişmiş, davul çalsan duymaz; anlayana sivrisinek saz, anlamayana davul zurna az gibi örnekler kelimenin dildeki yerini göstermektedir.

Edebi Eserlerden Örnekler:

Tarancı Bakşılarının Duaları

- Çek düşse de Babırğa Dağ düşse de Babırğa Semerkandı ben alsam Oma düşsün davulga!¹³⁷

Bâkî

- Çalındı kûslar tabl u nakâre kıldı âvâze

Düğün bayram idi gûyâ guzâta cenk meydânı.¹³⁸

¹³⁴ Erman Artun, “Türk Halk Kültüründe Mani Söyleme Geleneği, Manilerin İletişim Boyutu ve İşlevselliği”, 26 Aralık 2020 tarihinde http://www.turkoloji.cukurova.edu.tr/HALKBILIM/erman_artun_manislevsellik.pdf adresinden erişildi, 2007, s. 1-2.

¹³⁵ Muharrem Ergin, a.g.e., s. 229.

¹³⁶ Muharrem Ergin, a.g.e., s. 161.

¹³⁷ Abdulkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara 1986, s. 157.

Tablbaz kelimesi, günümüz Türkçesinde kullanılmamaktadır. Günümüzde tablbaz kelimesinin yerine davul kelimesi kullanılmaktadır. Kelimeye anlam açısından bakıldığında, tablbaz kelimesinin anlamı “davulcu”dur. Fakat Dede Korkut Metinlerinde bu kelime, “davul” anlamında kullanılmaktadır. Bu durumda kelimenin anlam değişmesine uğradığını söylemek doğru olacaktır.

AŞUK

Kelime, metinde: “Aşukı uzun, söy dirnağı dik baıncak bidev vardur” şeklinde geçerek “aşık kemiği, atın ayak bileği” anlamında kullanılmıştır.¹³⁹ Kelime, TDK’nın Güncel Türkçe Sözlüğünde: “1. Aşık kemiği. 2. Aşırma” şeklinde geçmektedir. Kelime, Ötüken Sözlükte “ayak bileğindeki kısa kemik” şeklinde açıklanmıştır.¹⁴⁰ Kaşgarlı da kelimeyi “insanın aşığı, topuğu: topuk kemiği” şeklinde açıklamıştır.¹⁴¹ Clauson, kelimenin bir insanın ya da bir hayvanın ayak bileği eklemi anlamında olduğunu, aslında “aşuk kemiği, boğum kemiği” şeklinde kullanıldığını söylemiş ve özellikle bir koyunun boğum kemiğiyle oynan çeşitli oyunlar için “aşuk/aşık” şeklinde kısaltıldığını söylemiştir. Ayrıca Türkçenin tüm lehçelerinde “aşuk/aşuğ/aşık” şeklinde bazı fonetik değişimlerle birlikte yaşadığını söylemiştir.¹⁴² Nişanyan da kelimenin “topuğun iki yanındaki çıkıntılı kemik” anlamında olduğunu söylemiştir. Ek olarak kelimenin Türkçe kökenli olduğunu ve çıkmak, geçmek anlamında olan /aş-/ fiil köküne /+Uk/ fiilden isim yapım ekinin eklenmesiyle türetilmiş olduğunu söylemiştir.¹⁴³ Kelime, Derleme Sözlüğünde “aşık” şekliyle geçmemektedir. Fakat “aşık başı(atların arka ayak dirseklerinde başlayan bir hastalık), aşıklaşma(ATların arka ayak bileğinin burkulmasından sonra doğan topallama) ve aşılamaç(bir çocuk oyunu)” kelimelerinde geçmektedir. Ayrıca “aşık kemiği, aşık kemiğinin düz tarafı” anlamında “bâlı” kelimesi de belirtilmiştir.¹⁴⁴ Yaşar Çağbayır, kelimeyi şu şekilde açıklamıştır: “Aşug: Aşık kemiği; aşık oyunu. Aşuk: 1. Aşık kemiği; Aşuk topuk kemiği; topuk. 2. Demir başlık; tolga”.¹⁴⁵ Kelime, Türkçe kökenlidir. Aşık kemiği dört yüzlü bir kemiktir. Ve bu yüzlerinin de “alçı, tava, bök, çik” şeklinde çeşitli adları bulunmaktadır.

¹³⁸ İskender Pala, a.g.e., s. 435.

¹³⁹ Metin Ekici, a.g.e., s. 71.

¹⁴⁰ Yaşar Çağbayır, a.g.e., s. 331.

¹⁴¹ Besim Atalay, a.g.e., s. 44.

¹⁴² Sir Gerard Clauson, a.g.e., s. 259.

¹⁴³ <https://www.nisanyansozluk.com/?k=a%C5%9F%C4%B1k2&lnk=1> Erişim Tarihi: 14.06.2021

¹⁴⁴ *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü I*, Ankara 2019, s. 354, 504.

¹⁴⁵ Yaşar Çağbayır, a.g.e., s. 337-338.

Türk ve Moğol topluluklarında çok eski dönemlerden itibaren “aşık oyunu” oynanmaktadır. Bu oyun günümüzde de çocuklar tarafından oynanmaya devam etmektedir. Aşık oyunu, genellikle koyun, at, sığır, keçi, domuz gibi hayvanların arka ayak bileklerinin alt kısmında mevcut olan kemikle oynanmaktadır. Bu kemiğin kulak şeklinde olan dik yüzü en değerli yüzüdür.¹⁴⁶ Aşık atma, en az beş ya da daha fazla kişiyle oynanan bir oyundur. Tüm oyuncuların kendilerine ait farklı renklerde - genellikle dörder tane- aşıkları bulunmaktadır. Tüm oyuncular farklı renklerde olan aşıklarını büyük bir çemberin içine dizmektedirler. Daha sonra sırasıyla tüm oyuncular büyük bir aşık ile çemberdeki aşıkları çemberin dışına atmaya çalışmaktadırlar. Tüm aşıkları ya da rakiplerine göre dah fazla aşığı çemberin dışına çıkartabilen oyuncu hem tüm aşıkların sahibi olmakta hem de oyunu kazanmaktadır. Aşık atma oyunu, günümüzde yerini bilyeye bırakmıştır.¹⁴⁷

Türk kültüründe aşık kemiği, oyunlar dışında fal bakmada bir araç olarak da kullanılmıştır. Fal aracı olarak en çok kürek kemiği ve aşık kemiği kullanılmıştır. Aşık kemiği falında kullanılan kemik, sürekli yeniden doğuş halinde olan hayatı sembolize etmektedir. Dört farklı yüze sahip olan aşık kemiği davulun üzerine atılmakta ve kemiğin şekline göre gelecek hakkında çeşitli yorumlar yapılarak aşık kemiği falına bakılmaktadır.¹⁴⁸

Kelimenin Dresden ve Vatikan Nüshalarıyla Karşılaştırılması

Dresden:

- Meger sultanum, gine yazın buğayı saraydan çıkardılar. Üç kişi sağ yanından üç kişi sol yanından demür zencir-ile buğayı tutmuşlar idi. Gelüp meydan ortasında koyu virdiler. Meger sultanum, Dirse Hanun oğlançuğı üç dahı ordu uşağı meydanda **aşuk** oynarlar-idi.

Vatikan:

- Meger sultanum, gine yazın buğayı saraydan çıkardılar. Üç kişi sağ üç kişi solından demür zencir ile buğayı dutmuşlardı. Meydan ortasına koyu virdiler. Meger sultanum, Dirse Hanun oğlançuğı üç dahı ordu uşağı meydanda **aşuk** oynarlardı.¹⁴⁹

Yapılan karşılaştırılmanın sonucunda, kelimenin tüm nüshalarda biçim olarak aynı kullanıldığı görülmüştür. Fakat Türkmen Sahra nüshasında aşık

¹⁴⁶ Rysbek Alimov, “Aşık Oyununda Kemik Yüzlerinin Adlarının Kökeni Üzerine”, Uluslararası İdil-Ural ve Türkistan Araştırmaları Dergisi, C. 1, S. 2, 2019, s. 159.

¹⁴⁷ <https://ergezer.net/asik-oyunu.html> Erişim Tarihi: 26.06.2021

¹⁴⁸ Recep Yaşa, “Türklerde Animist Düşüncenin Yansımaları: Kürek Kemiği ve Aşık Kemiği Falı”, Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi, C. 2, S. 3, 2016, s. 7, 16.

¹⁴⁹ Muharrem Ergin, a.g.e., s. 81.

kemiği anlamında bir de “digirci” kelimesi kullanılmıştır. Bu kelime Dresden ve Vatikan nüshalarında geçmemektedir. Dresden ve Vatikan nüshalarında aşuk kelimesi, bir oyun adı olarak geçmektedir. Türkmen Sahra nüshasında ise “atın aşık kemiği” anlamında geçmektedir.

Deyim ve Atasözlerinden Örnekler: - Aşık atmak, aşık oynamak, aşığı cuk oturmak, aşık daima bey oturmaz.

Edebi Eserlerden Örnekler:

Et-Tuhfet-üs-Seniye/Deşişi Mehmet Efendi

- Keçin: Enek oyunu ki oğlancıklar oynarlar. Koz ile ve aşık ile.¹⁵⁰

Hüseyin Nihal Atsız

- Bunca kere Azrail’le aşık attıktan sonra adımız ödleğe çıkarsa bizi ilk önce sen sopa ile kovarsın da yeryüzündeki biricik anamızdan da oluruz.¹⁵¹

Aşuk kelimesi, günümüz Türkçesinde fonetik olarak küçük bir değişime uğrayarak “aşık” şeklinde kullanılmaya devam etmektedir. Anlam olarak ise herhangi bir değişim bulunmamaktadır.

BÜRKÜT

Kelime, metinde: “Çal-çarakuş kıynaqlı, kara bürküt sıfâtlı” şeklinde geçerek “kartal” anlamında kullanılmıştır.¹⁵² Bürküt kelimesi, Güncel Türkçe Sözlükte geçmemektedir. Kelime, Ötüken Sözlükte de geçmemektedir. Kaşgarlı Mahmud, bürküt kelimesinden bahsetmemiştir. Fakat eserinde kartal anlamına sahip “kara kuş” kelimesine yer vermiştir.¹⁵³ Derleme Sözlüğünde ise kartal için kullanılan “berete, hel, helli, helle, hırhır, karakuş, kahraka” kelimelerine yer verilmiştir.¹⁵⁴ Bürküt kelimesi, kartalların genel adı olarak kullanılmaktadır. Özellikle de kaya kartalı ve altın kartal için kullanılmaktadır. Scully, birkut kelimesinin Doğu Türkçesinde kaya kartalı ve altın kartal için kullanıldığını söylemiştir. Ayrıca Kaşgar’da bu kartal için “kara kuş” denmektedir. Vambery ise bürküt kelimesinin şahin başlığı anlamındaki “börk” kelimesinden türediğini söylemiştir. D. Ross da bürkütün doğancılıkta çok kullanılan bir hayvan olduğunu söylemiştir. Le Coq da bürküt kelimesinin Kırgız Türkçesinde aynı

¹⁵⁰ Türk Dil Kurumu, *XIII. Yüzyıldan Günümüze Kadar Kitaplardan Toplanmış Tanıklariyle Tarama Sözlüğü III*, Ankara 1954, s. 44.

¹⁵¹ https://tr.wiktionary.org/wiki/a%C5%9F%C4%B1k_atmak Erişim Tarihi: 15.06.2021

¹⁵² Metin Ekici, a.g.e., s. 77.

¹⁵³ Besim Atalay, a.g.e., s. 265.

¹⁵⁴ *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü I*, Ankara 2019, s. 633; *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü III*, Ankara 2019, s. 2330; *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü IV*, Ankara 2019, s. 2649, 2599.

biçimde kullanıldığını, Batı Türkistan halkının ise birgüt şeklinde kullandığını söylemiştir.¹⁵⁵

Bahaeddin Ögel de bürküt kelimesinin büyük kartal için kullanıldığını söylemiştir. Ayrıca bazı ağızlarda kelimenin “merküt” şeklinde kullanımı olduğunu belirtmiş ve Teleüt Türklerinin merkütü mukaddes bir gök kuşu kabul ettiklerini, merkütün soyundan gelen bir soyun varlığına inandıklarını söylemiştir. Ayrıca Teleüt Türklerine göre, merkütün kanatları ay ve güneş tarafından bile zar zor kaplanabilecek büyüklüktedir.¹⁵⁶

Bürküt, Türk mitolojisinde de çeşitli yerlerde görülen bir kuştur. Ögel’in de yukarıda bahsettiği gibi bakır tırnakları olan, kanatlarıyla ay ve güneşi kaplayabilecek kadar büyük bir kuştur. Mitolojide Tanrı Ülgen’i sembolize eden çift başlı, Semrük Bürküt adında bir kartal bulunmaktadır. Devasa bir boyutta olan Semrük Bürküt, aynı zamanda gökten yıldırım da indirmektedir. Ayrıca bürküt gibi avcı kuşlar, İslamiyetten önce de sonra da hükümdarlığın ve hükümdarın gücünün bir sembolü olarak görülmüşlerdir.¹⁵⁷

Kelimenin Dresden ve Vatikan Nüshalarıyla Karşılaştırılması

Dresden:

- Çaya baksa çalımlı, **çal-kara kuş** erdemli, kur kurma kuşaklı, kulağı altın küpelü, kalın Oğuz biglerini bir bir atından yıkıçı Kazılık Koca oğlu Big Yigenek çapar yetdi.

Vatikan:

- Çalımlı, **çal-kara kuş** erdemli, kulağı altın küpelü, Kazılık Koca oğlu Big Yegenek çapar yitdi.¹⁵⁸

Yapılan karşılaştırılmanın sonucunda, bürküt kelimesinin ve kartal kelimesinin Dresden ve Vatikan nüshalarında geçmediği görülmüştür. Türkmen Sahra nüshasında ise bu iki kelime de geçmektedir. Dresden ve Vatikan nüshalarında kartal ve bürküt kelimelerinin yerine “çal-kara kuş” kullanılmaktadır. Çal-kara kuş kelimesi Türkmen Sahra nüshasında da geçmektedir. Fakat kartal anlamında değil “şahin” anlamında kullanılmaktadır. Bürküt kelimesi, Türkmen Sahra nüshasında “kara bürküt” şeklinde geçmektedir.

¹⁵⁵ Funda Toprak, “Defter-i Cengiz-nâme’de Boy Nişanları ve Damgalar”, Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History or Turcic, C. 6/1, 2011, s. 563.

¹⁵⁶ Bahaeddin Ögel, a.g.e., s. 179-180.

¹⁵⁷ Emine Erdoğan ve Feyza Akarslan, “Türk Mitoloji Kültürünün Sanatsal Açından İncelenmesi”, Türk Kültürü ve Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, 1(2), 2020, s. 62.

¹⁵⁸ Muharrem Ergin, a.g.e., s. 113.

Deyim ve Atasözlerinden Örnekler: - Kartala bir ok değmiş, yine kendi yeleşinden; kartalın beğenmediğini kargalar kapar, kartal gibi süzülme, kartal gibi.

Edebi Eserlerden Örnekler:

Deli/Refik Halid Karay - Maruf Bey:

- Yahu bu koca kuşlar da nedir, ömrü billah bu kadar irisini görmemişim; kartal desem değil, akbaba desem değil... Acaba Zümrüdüanka bunlar mıdır?¹⁵⁹

Göklerde Kartal Gibiydim/Sabahattin Ali

- Göklerde kartal gibiydim

Kanatlarımdan vuruldum

Mor çiçekli dal gibiydim

Bahar vaktinde kırıldım.¹⁶⁰

Bürküt kelimesi, günümüz Türkçesinde kullanılmamaktadır. Onun yerine Türkiye Türkçesinde “kartal” kelimesi kullanılmaktadır. Herhangi bir anlam değişmesi bulunmamaktadır.

SONUÇ

Bu çalışmaya ilk olarak; Türkmen Sahra nüshasının transkribe edilmiş metni içinden kavram kelimeler tespit edilerek başlanmış; daha sonra bu kelimelerin Türk Dil Kurumu'nun Güncel Türkçe Sözlüğündeki, Divanü Lügati't-Türk'teki, Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğündeki, Tarama Sözlüğündeki, Ötüken Türkçe Sözlükteki, Clauson'un Etimolojik Sözlüğündeki ve Nişanyan'ın Sözlüğündeki açıklamaları verilmiştir. Daha sonra kelimelerin varsa Türkçe, Arapça ve Farsça eş anlamlı kelimeleri verilmiştir. Kelimelerin Türk kültürü içindeki yerleri, değerleri, karşıladıkları somut ve soyut anlamlar; tarihî ve güncel bilgiler verilerek artzamanlı ve eşzamanlı olarak açıklanmıştır. Kelimelerin semantiği dışında etimolojileri hakkında da bilgiler verilmiştir. Kelimelerin Dresden ve Vatikan nüshalarıyla karşılaştırılmaları yapılarak kelimelerin hangi şekillerde kullanıldıkları, değişime uğrayıp uğramadıkları tespit edilmiştir. Kavram kelimelerin, bir milletin kültür taşıyıcısı olan deyimlere, atasözlerine ve edebi eserlere yansımaları da gösterilmiştir. Son olarak da kavram kelimelerin anlam değişmesine uğrayıp uğramadıkları tespit edilmiştir.

¹⁵⁹ Yeliz Okay, *Refik Halid Karay'ın Eserlerinin Halkbilim ve Toplumsal Değişim Açısından İncelenmesi*, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Niğde 2018, s. 69.

¹⁶⁰ <https://edebiyatvesanatakademisi.com/sabahattin-ali-siirleri/goklerde-kartalgibiydim/25975> Erişim Tarihi: 27. 06. 2021

Bu çalışmanın sonucunda, Dede Korkut metninin Türkmen Sahra nüshasının transkribe edilmiş orijinal metninde, Türk kültürü içinde konseptleşmiş olan 52 adet kavram kelime tespit edilmiştir. Bu kavram kelimelerin Dresden ve Vatikan nüshalarıyla karşılaştırılmalarının sonucunda:

- Türkmen Sahra nüshasında tanrı anlamında “tarı/12a” kelimesinin de kullanıldığı ve bu kullanımın, Dresden ve Vatikan nüshalarında bulunmadığı,

- Cebrâil kelimesinin Dresden ve Vatikan nüshalarında yalnız Cebrâil şeklinde, Türkmen Sahra nüshasında da yalnız Cibril/1b şeklinde kullanıldığı,

- Eren/2a kelimesinin Dresden ve Vatikan nüshalarında “yiğit, kahraman” anlamlarını da taşıdığı fakat Türkmen Sahra nüshasında yalnızca “ermiş kişi, Allah yolunda olan kişi” anlamında kullanıldığı,

- Ekmek/2a kelimesinin Dresden ve Vatikan nüshalarında sadece “etmek” şeklinde geçtiği ve “ekmek” biçiminin geçmediği, Türkmen Sahra nüshasında ise sadece “ekmek” şeklinde geçtiği ve “etmek” biçiminin geçmediği,

- Kelimenin Dresden ve Vatikan nüshasında “Kâ’be/2a” şeklinde geçmediği, onun yerine “Taşrı ivi Mekke, Mekke” şeklinde geçtiği, Türkmen Sahra nüshasında ise “Allah evi geniş(geniş) Kâ’be” şeklinde geçtiği,

- Yay/2b kelimesi, Dresden ve Vatikan nüshalarında “ya” şekliyle de görüldüğü, Türkmen Sahra nüshasında sadece “yay” şekliyle geçtiği,

- Böri/börü/3b kelimesinin Dresden ve Vatikan nüshasında geçmediği, sadece kurt kelimesinin kullanıldığı, Türkmen Sahra nüshasında ise hem böri haliyle hem de kurt haliyle geçtiği,

- Dresden nüshasında “kızak” anlamında kullanılan “kızaguç” kelimesinin, Türkmen Sahra nüshasında “at sürüsü” anlamında “kzakauc/3b” şeklinde geçtiği,

- Türkmen Sahra nüshasında Türk/5a şeklinde geçen kelimenin Dresden ve Vatikan nüshasında “Türk” haliyle geçmediği, “Türkmen” şekliyle geçtiği,

- Türkmen Sahra nüshasında taılbaz/8a şeklinde kullanılan kelimenin, Dresden ve Vatikan nüshalarında taılvunbaz şeklinde kullanıldığı,

- Türkmen Sahra nüshasında aşık kemiği anlamında bir de “digirci” kelimesinin kullanıldığı ve bu kelime Dresden ve Vatikan nüshalarında geçmediği,

- Bürküt/13a kelimesinin ve kartal kelimesinin Dresden ve Vatikan nüshalarında geçmediği, Türkmen Sahra nüshasında ise bu iki kelimenin de geçtiği, Dresden ve Vatikan nüshalarında kartal ve bürküt kelimelerinin yerine

“çal-kara kuş” kullanıldığı, Çal-kara kuş kelimesinin Türkmen Sahra nüshasında da geçtiği fakat kartal anlamında değil “şahin” anlamında kullanıldığı görülmüştür.

Kavram kelimeler içerisinde:

- Gök kelimesinin Türkiye Türkçesinde Tanrı ve doğu anlamlarında kullanımda olmaması hasebiyle, kelimenin anlam daralması hadisesine uğradığı, Türkiye Türkçesinde özellikle halk ağzında “olgunlaşmamış, ham meyve” anlamında kullanılmasından dolayı aynı zamanda anlam genişlemesine de uğradığı,

- Alp kelimesinin Türkiye Türkçesinde “asker” anlamını koruyamadığı, günümüzde sadece “yiğit, kahraman” anlamını koruduğu ve bu nedenle kelimenin anlam daralmasına uğradığı,

- Eren kelimesinin, Türkiye Türkçesinde “adamlar, yiğit kişi” anlamlarını korumadığı, genellikle “ermiş kimse, evliya” anlamlarında kullanıldığından dolayı anlam daralmasına uğradığı,

- Pehlivan kelimesinin, eskiden iyi ok atıcıları için de kullanılmasına rağmen günümüzde sadece iyi güreş tutan kişiler için kullanıldığından anlam daralmasına uğradığı,

- Yavuz kelimesinin, Türkiye Türkçesinde anlam iyileşmesine uğramış bir şekilde kullanıldığı, “kötü, fena, yaramaz” anlamlarını Türkiye Türkçesinde koruyamadığı, günümüzde “iyi, güzel, olağanüstü, güçlü” anlamlarında kullanıldığı,

- Ordu kelimesinin, Türkiye Türkçesinde “çadır, hakanın şehri, hakanın karargâhı” anlamlarını taşımadığı, modern Türkçe’de “devletin silahlı kuvvetlerinin tümü” şeklinde anlamlandırıldığı, bu yüzden anlam daralmasına uğradığı,

- Geyik kelimesinin, boynuzlu olan tüm hayvanlar için kullanılan genel bir terimken daha sonra bu anlamının kaybolarak günümüze geyik anlamında gelmesi, bu sebepten dolayı geyik kelimesinin, anlam daralmasına uğradığı,

- Türk kelimesinin, günümüzde “bir meyvenin ya da insanın olgunluğunun doruk noktası” anlamını korumadığı, Türkiye Türkçesinde sadece bir kavim adı olarak kullanıldığından dolayı anlam daralmasına uğradığı,

- Teke kelimesinin, “boynuzundan yay yapılan erkek geyik” anlamını korumadığı, Türkiye Türkçesinde anlam değişmesine uğrayarak yalnızca “erkek keçi” anlamında kullanıldığı,

- “Davulcu” anlamındaki Tabl baz kelimesinin, Dede Korkut Metinlerinde anlam değişmesine uğrayarak “davul” anlamında kullanıldığı,

- Eşik kelimesinin, “kapı eşiği” anlamının dışında anlam genişlemesine uğrayarak “kapı, hane, ev” anlamlarında da kullanıldığı,
- Namus kelimesinin, anlam kötüleşmesine uğrayarak, sadece kadınlar için kullanılması,
- Toy kelimesinin, “şölen, eğlence” anlamlarının günümüzde kullanılmamasından dolayı anlam daralmasına uğradığı,
- Gelin kelimesinin, Türkiye Türkçesinde anlam genişlemesine uğrayarak “genç kız” anlamında da kullanıldığı,
- Barak kelimesinin, asli anlamı olan “çok tüylü köpek” dışında anlam genişlemesine ve anlam kaymasına uğrayarak “çok kıllı insan, beyaz çilli siyah köpek, iri köpek, küçük köpek” gibi çeşitli anlamlar kazandığı tespit edilmiştir.

Türkmen Sahra nüshası üzerinde ilk defa yapılan bu kültürdilbilim çalışmasının sonucunda, Türklerin kültürel kimliğini ve dünyaya bakış açısını yansıtan kavram kelimeler belirlenmiş; kavram kelimelerin Türklerin beyninde nasıl canlandığı ve hangi anlamlara evrildiği detaylı olarak anlatılmıştır. Aynı zamanda kavram kelimelerin bütünüyle Türk toplumunun kavram küresi çizilmiştir.

KAYNAKÇA

AKAR, Ali, *Türk Dili Tarihi*, İstanbul 2016.

ALİMOV, Rysbek, “Aşık Oyununda Kemik Yüzlerinin Adlarının Kökeni Üzerine”, Uluslararası İdil-Ural ve Türkistan Araştırmaları Dergisi, C. 1, S. 2, 2019.

ARTUN, Erman, “Türk Halk Kültüründe Mani Söyleme Geleneği, Manilerin İletişim Boyutu ve İşlevselliği”, 26 Aralık 2020 tarihinde http://www.turkoloji.cukurova.edu.tr/HALKBILIM/erman_artun_manislevsellik.pdf adresinden erişildi, 2007.

ATALAY, Besim, *Divanü Lûgat-it Türk I*, Ankara 2018.

ATALAY, Besim, *Divanü Lûgat-it Türk IV*, Ankara 2018, s. 723.

ATİK GÜRBÜZ, İncinur, “Osmanlı Dönemi Metinlerinde Ekmek ve Ekmekle İlgili Anlam Çerçevesi”, Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi, C. 3, S. 4, 2019.

ATSIZ, Nihal, *Delî Kurt*, İstanbul 2015.

BELEK, Kayrat, “Eski Türklerde At ve At Kültürü”, Gazi Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü Dergisi, Ankara 2015.

CLAUSON, Sir Gerard, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, England 1992.

ÇAĞBAYIR, Yaşar, *Ötüken Türkçe Sözlük I*, İstanbul 2007.

ÇAĞBAYIR, Yaşar, *Ötüken Türkçe Sözlük II*, İstanbul 2007.

- ÇAĞBAYIR, Yaşar, *Ötüken Türkçe Sözlük III*, İstanbul 2007.
- ÇAĞBAYIR, Yaşar, *Ötüken Türkçe Sözlük IV*, İstanbul 2007.
- ÇAĞBAYIR, Yaşar, *Ötüken Türkçe Sözlük V*, İstanbul 2007.
- ÇELİK, Serkan, “Türk Kültüründe Geçmişten Günümüze ‘Davul’”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C. 6, S. 8, 2017.
- ÇOBAN, Ramazan Volkan, “Türk Mitolojisinde İyilik Tanrısı Ülgen’in İnanıştaki Yeri, Tasviri ve Kökeni”, *Bilim ve Kültür- Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi*, Y. 1, S. 1.
- DELİHASANOĞLU ÇİFTÇİ, Ebru, *Dede Korkut Kitabı / Türkmen Sahra Nüshasının Kültürdilbilim Çerçevesinde İncelenmesi*(Yüksek Lisans Tezi), Karabük 2022.
- DEMİRCİ, Kerim, *Türkoloji için Dilbilim: Konular Kavramlar Teoriler*, Ankara 2017.
- DEVELİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 2017.
- DIYKANBAYEVA, Mayramgül, “Çin Kırgızlarının Halk Edebiyatı ve Gelenek Görenekleri”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 19, Kars 2017.
- EKİCİ, Metin, *Dede Korkut Kitabı, Türkistan/Türkmen Sahra Nüshası, Soyulamalar ve 13. Boy: Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi, Orijinal Metin(Tıpkıbasım)-Transkripsiyon-Aktarma*, İstanbul 2019.
- ENVERİ, Ekber, “Türk Yararlış Mitlerinde Toprak”, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, C. 11, S. 24, İstanbul 2018.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican ve AKKOYUNLU, Ziyat, *Divânu Lugâti't- Türk: Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*, Ankara 2018.
- ERDOĞAN, Emine ve AKARSLAN, Feyza, “Türk Mitoloji Kültürünün Sanatsal Açıdan İncelenmesi”, *Türk Kültürü ve Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 2020.
- ERGİN, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı 1-2*, Ankara 2018.
- ERGİN, Muharrem, *Orhun Abideleri*, İstanbul 2018.
- ERGİN, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul 2013.
- ERSOY, Mehmed Akif, *Safahat*, İstanbul 2012.
- GÖHER VURAL, Feyzan, “Orta Asya Türk Dünyasında ‘Davul’un Önemi ve Simgesel Anlamı”, *Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi*, C. 5, S. 20, 2013.
- GÖKTAŞ, Ömer, *Türk Kültüründe Ekmekle İlgili İnanışlar*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü(Yüksek Lisans Tezi), Sakarya 2011.
- GÜLTEPE, Necati, *Türk Mitolojisi: Yeni Araştırmalar Işığında*, İzmir 2015.
- GÜNGÖR, Harun, “Geleneksel Türk Dininden Anadolu’ya Taşınanlar”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, Ankara 2007.
- İNAN, Abdulkadir, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara 1986.
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Umumi Türk Tarihi Hakkında Tespitler, Görüşler, Mülâhazalar*, İstanbul 2017.

- KARA KÜTÜKÇÜ, Nimet, “Sezai Karakoç’un ‘Köşe’ Şiirinin Kültürdilbilim Açısından İncelenmesi”, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C. 12, S. 1, Ordu 2022.
- KARABULUT, Mustafa, “Mehmet Emin Yurdakul’un ‘Türkçe Şiirler’ine Bir Bakış”, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 7, ISSN: 1308-9196, Adıyaman 2011.
- KARAKUŞ, Yasin, “Klasik Edebiyatımızda Benzetme Unsuru Olarak İşlenen Üç Mescid: Mescid-i Harâm, Mescid-i Nebevî ve Mescid-i Aksâ”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 7, S. 2, Pamukkale 2020.
- KOÇAK, Yunus, “Dedemoğlu”, *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Gazi Üniversitesi, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi, Ankara 2003.
- KORKMAZ, Zeynep, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Ankara 1992.
- KOŞİK, Halil Sercan, “Kâbe Hakkında Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Bir Eser: Kitâbu Vasfı Beytu’llâh”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, C. 3, S. 1, 2020.
- KOZAN, Olena, *Kültürdilbilim Temel Kavramlar ve Sorunlar*, Ankara 2014.
- OKAY, Yeliz, *Refik Halid Karay’ın Eserlerinin Halkbilim ve Toplumsal Değişim Açısından İncelenmesi*, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü(Doktora Tezi), Niğde 2018, s. 69.
- ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi II*, Ankara 1995.
- ÖNAL, Mehmet Naci, “Dağ Kültü, Eren Kültü ve şenliklerinin Muğla’daki Yansımaları”, *Bilgi Dergisi*, S. 25, 2003.
- ÖZÇELİK, Sadettin, “Salur Kazan’ın Atı Kara Göz(lü) müydü?”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. CVI, S. 750, 2014.
- ÖZKAN, Mustafa, *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, İstanbul 2013.
- PALA, İskender, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, İstanbul 2016.
- PAŞALIOĞLU, Canan, “Rus ve Türk Dil Dünya Görüşlerinde Aile Konsepti”, *Avrasya Uluslararası Araştırmaları Dergisi*, C. 8, S. 25, Türkiye 2020.
- ROUX, Jean Paul, *Eski Türk Mitolojisi*, Ankara 2011.
- SAKAOĞLU, Saim, *101 Türk Efsanesi*, Ankara 2014.
- SARAÇ, Hakan, “Rus ve Türk Dil Dünya Görüşünde ‘Dağ’ Kavramı(Kültürdilbilimsel Analiz)”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C. 0, S. 57, Erzurum 2016.
- TATÇI, Mustafa, *Yunus Emre Divanı I*, Ankara 1990, s. 199.
- TEKİN, Talat, *Orhon Yazıtları Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*, Ankara 2019.
- TEMİZKAN, Abdullah ve ÇOBAN, Recep Efe, “Dedem Korkut Kitabındaki Silah Terminolojisi Üzerine Bir İnceleme”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 15/2, 2015.
- TOPRAK, Funda, “Defter-i Cengiz-nâme’de Boy Nişanları ve Damgalar”, *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History or Turkic*, C. 6/1, 2011.

TÜFEKÇİOĞLU, Seda, Türk Destanları ve Müzik Unsurları, İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2006.

Türk Dil Kurumu, *XIII. Asırdan Günümüze Kadar Kitaplardan Toplanmış Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü II*, İstanbul 1945.

Türk Dil Kurumu, *XIII. Yüzyıldan Günümüze Kadar Kitaplardan Toplanmış Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü III*, Ankara 1954.

TÜRK, Vahit, DOĞAN, Şaban, ŞERİFOĞLU, Yasin, *Eski Anadolu Türkçesi Dersleri*, İstanbul 2016.

Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü I, Ankara 2019.

Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü II, Ankara 2019.

Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü III, Ankara 2019.

Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü IV, Ankara 2019.

Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü V, Ankara 2019.

VARDAR, Berke, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 2002.

YAŞA, Recep, “Türklerde Animist Düşüncenin Yansımaları: Kürek Kemiği ve Aşık Kemiği Falı”, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, C. 2, S. 3, 2016.

YAVUZ, Kemal, *Garib-nâme 1/2*, İstanbul 2000.

URL-1 <https://islamansiklopedisi.org.tr/cebrail> Erişim Tarihi: 03.04.2021

URL-2 <https://tr.wikipedia.org/wiki/Cebr%C3%A2il> Erişim Tarihi: 30.03.2021

URL-3 <http://www.okcularvakfi.org/Turk-Okculugu-s-17> Erişim Tarihi: 03.04.2021

URL-4 <https://edebiyatvesanatakademisi.com/edebiyat-terimleri-mazmunlar/cebrailcibril-siirimizde-cebrail/5003> Erişim Tarihi: 14.04.2021

URL-5 <https://www.nisanyansozluk.com/?k=ekmek&lnk=1> Erişim Tarihi: 18.04.2020

URL-6 <https://tr.wiktionary.org/wiki/ekmek> Erişim Tarihi: 19.04.2021

URL-7 <https://www.nisanyansozluk.com/?k=kabe> Erişim Tarihi: 24.04.2021

URL-8 https://www.turkcebilgi.com/kabe/nin_hikayesi Erişim Tarihi: 21.04.2021

URL-9 <https://islamansiklopedisi.org.tr/kabe> Erişim Tarihi: 21.04.2021

URL-10 <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/ahmed-fakih> Erişim Tarihi: 24.04.2021

URL-11 <https://sites.google.com/site/archeryturkish/osmanl%C4%B1yayp%C4%B1m%C4%B1hakk%C4%B1ndagenelbilgiler> Erişim Tarihi: 05.12.2020

URL-12 <https://www.antoloji.com/yay-siiri/> Erişim Tarihi: 06.12.2020

URL-13 <https://www.antoloji.com/kurt-2-siiri/> Erişim Tarihi: 11.12.2020

URL-14 <https://www.antoloji.com/kurt-ile-ayi-siiri/> Erişim Tarihi: 11.12.2020

URL-15 <https://www.zdergisi.istanbul/makale/ata-senfoni-245> Erişim Tarihi: 12.12.2020

URL-16 <https://www.nisanyansozluk.com/?k=t%C3%BCrk> Erişim Tarihi: 21.12.2020

URL-17 <https://www.nisanyansozluk.com/?k=a%C5%9F%C4%B1k2&lnk=1> Erişim Tarihi:
14.06.2021

URL-18 <https://ergezer.net/asik-oyunu.html> Erişim Tarihi: 26.06.2021

URL-19 https://tr.wiktionary.org/wiki/a%C5%9F%C4%B1k_atmak Erişim Tarihi: 15.06.2021

URL-20 <https://edebiyatvesanatakademisi.com/sabahattin-ali-siirleri/goklerde-kartalgibiydim/25975>
Erişim Tarihi: 27. 06. 2021